Трета глава

Тодор Живков: 1968–1989

Другари, сега ще почувстват още един път враговете на нашата страна, и вътрешни и външни, че хазяин в нашата страна сега и на вечни времена е работническата класа начело с БКП! Впрочем, горе главата, другари!

Тодор Живков, 5 ноември 1956 г.

Следващите 21 години са сравнително мирни и тихи. Единствено Румъния на Чаушеску, която не участва в окупацията на Чехословакия, си е извоювала известни преимущества във външната си политика, заради които румънските граждани плащат висока цена: повсеместна бедност и засилени репресии. Твърдяло се е, че в Румъния е имало повече тайни агенти на глава от населението, отколкото в която и да е друга комунистическа държава.

Румъния има добри отношения със Западна Германия и Израел, получила е известен авторитет като страна, която не се подчинява безусловно на Москва. Отказва да участва в нахлуването на държавите от Варшавския пакт в Чехословакия. През 1969 г. американският президент Ричард Никсън пристига на официално посещение в Букурещ.

Това, което Москва печели вътре в блока си, го губи извън него. Окупацията на Чехословакия окончателно отрезвява левите интелектуалци в Париж, Милано и Ню Йорк, вижда се много ясно, че потушаването на революцията в Будапеща през 1956 г. не е било случаен акт, а част от целенасочен план за действие от страна на СССР. Ясно е също, че насилието остава най-важният елемент в управлението на комунистическите режими.

Фантазиите за благоденствие, справедливост и човещина, които само социализмът може да осигури на изтерзаната планета, вече не могат да се поднасят на обществата в свободния свят, освен като абсурд и подигравка с разума. Авторитетът, подкрепата и членската маса на комунистическите партии в Западна Европа и в целия свят намаляват значително и през следващите 20 години – въпреки усилията на Москва да изтрие образа си на завоевател с

опитите на Горбачов за вътрешни реформи – комунизмът в света престава да бъде непосредствена заплаха за свободните страни.

Когато съветската империя започва да се разпада – 1989–1991 г., – комунистическите партии в Европа, главно тези в Италия, Франция и Испания, съществуват само формално. В следващите 25 години те са вече само лош спомен. През годините преди 1956–1968 комунистическите партии във Франция и Италия печелят около 20% на парламентарните избори в страните си. През XXI век те дори не се явяват на избори, изчезнали са, няма ги. Подобно изтрезняване се забелязва и в социалистическия лагер, където и незначителният останал идеализъм е безвъзвратно изчезнал и на мястото му са се настанили цинизмът и недоверието. И затаената омраза към режима.

През септември 1968 г. студентите от Историческия факултет на Софийския университет Едуард Генов, Валентин Радев, Александър Димитров и техни съмишленици разпространяват в София и Пловдив над 200 ръчно написани позиви срещу нахлуването в Чехословакия и смазването на Пражката пролет. Единият от позивите гласи:

Вън войските на марионетката Живков от Чехословакия!

Вторият е в защита на осемте руснаци, протестирали на Червения площад в Москва, и завършва с думите на Юлиус Фучик: *„Хора, бдете!"*

Генов, Радев и Димитров са арестувани на 29 октомври. На съдебен процес в София Едуард Генов е осъден на 3 години и 6 месеца за това, че е

образувал и ръководил терористична група, която е писала и разпространявала позиви.

Съобщава се, че през 1964 г. Генов е участвал в група, наречена Младежка организация за национална свобода, и тогава е бил арестуван за един месец. Александър Димитров и Валентин Радев са осъдени на по 2 години затвор. И тримата са изключени от Софийския университет. В Старозагорския затвор Едуард Генов получава вътрешна присъда от 8 години за участие в подготовката на затворнически бунт. Излиза от затвора през 1978 г.

Също през септември 1968 г. е арестуван Стефан Бояджиев, роден през 1901 г. в Русенско, чиновник в министерствата на строежите и финансите. Според обвинителния акт на процеса срещу него той е предавал сведения на западногерманското разузнаване от 1961 г. Осъден е на смърт чрез разстрел.

Заместник-председателят на КДС генерал-лейтенант Мирчо Спасов издава окръжно, с което нарежда срещу появилите се напоследък по Черноморието

скитащи групи и поединично младежи с неприличен външен вид – мръсни и хулиганстващи с крайно неприлично облекло да се действа *както срещу политически вредни лица.*

На 12 ноември 1968 г. излиза Решение на Секретариата на ЦК на БКП *„За някои прояви на идеологическия фронт“*, с което се цели сплашване на интелигенцията и предотвратяване на настроения и действия като чехословашките. Конкретни обвинения са отправени срещу Радой Ралин и Борис Димовски за книгата им *„Люти чушки“*. Голяма част от тиража на книгата е изгорена. Радой Ралин и Борис Димовски са уволнени и получават партийни наказания. Наказани са и ръководителите на издателство „Български художник“ Б. Ташев и З. Брезинска, както и ръководителите на ДО „Българска книга“.

Книгата *„Люти чушки“*, забранена, изгорена и превърнала се в антикварна рядкост в родината си, е издадена в Париж от емигрантското издателство „Пеев и Попов“. За нея съобщават „Свободна Европа“, „Дойче Веле“, „Гласът на Америка“ и „Би Би Си“. Свободният свят сякаш не може да проумее, че във втората половина на XX век е все още възможно да се горят еретични книги.

Сатиричната книга предизвиква един от най-големите идеологически скандали заради страха от Пражката пролет и заради личната обида на Тодор Живков, разпознал подписа си в опашката на прасето от епиграмата „Сит търбух, за наука глух“.

Но нито един от замесените в скандала не е съден, задържан или изпратен в концентрационен лагер (Радой Ралин е „заслужил борец против фашизма и капитализма“).

От 4 до 9 декември 1968 г. се води пореден шпионски процес. Д-р Радан Сарафов е обвинен, че от 1948 до 1951 г. е предавал сведения на френското разузнаване, а от 1957 до 1968 г. – на ЦРУ, воден от мотивите си на

> *враг на народната власт у нас, който с дейността си е целял да съдейства за нейното отслабване и премахване.*

Д-р Сарафов е следен от ДС от началото на 1967 г. Той е осъден на смърт чрез разстрел и конфискация на цялото имущество.

На 15 юни 1969 г. в София има закрита премиера на пиесата на Георги Марков *„Аз бях той“*. Пиесата е спряна, а в същия ден Георги Марков, който има изходна виза за посещение при брат си в Италия, напуска страната. На 26 декември 1972 г. Софийският градски съд произнася присъда срещу Марков, обвинен, че не се е завърнал в страната след изтичане на разрешения му срок за пребиваване в чужбина, и за това, че се е

> *поставил в услуга на чужди организации с цел да им служи във вреда на НРБ.* Георги Марков е обвинен и че *от края на 1971 с цел да отслаби властта на НРБ и да ѝ създаде затруднения написал и разпространил по радио „Дойче Веле“ коментари и есета с клеветнически твърдения, засягащи държавния и обществен строй в НРБ.*

Осъден е задочно на 6 години и 6 месеца лишаване от свобода.

На 7 септември 1978 г., рождения ден на Тодор Живков, българските тайни служби организират на моста Ватерло в Лондон покушение над Георги Марков. С устройството, наречено по-късно *„български чадър"*, но разработено в специалната лаборатория на КГБ, в тялото му е изстреляна сачма с отровата рицин. На следващия ден състоянието му се влошава, Марков постъпва в болница и умира на 11 септември.

След четири дни политическият емигрант и коментатор в „Свободна Европа" Владимир Костов съобщава, че срещу него също е бил извършен опит за убийство. През август същата година в метрото в Париж е почувствал убождане и по-късно е развил висока температура. Костов е поставен под специална охрана, разпитан е от Скотланд Ярд, а от тялото му е извадена миниатюрна сачма, подобна на изваденатa от тялото на Георги Марков.

Владимир Костов, който е офицер от РУМНО, от 1974 г. работи под прикритието на кореспондент на Българската телевизия в Париж. През 1977 г. иска политическо убежище във Франция, защото не приема подчиненото положение на България спрямо Съветския съюз.

По същото време, през юни 1969 г., в Софийско управление на МВР е създадено специализирано отделение за борба срещу лица с неприличен външен вид, неупражняващи обществено полезен труд и морално разложени, които са

нечистоплътни, носят неприлични бради, прекалено дълги коси и екстравагантно облекло, част от тях дошли от провинцията в София без основание.

Кампанията се води в цялата страна и до средата на август 1969 г.

за един месец в 18 окръжни управления, без Софийско управление на МВР, са издирени 5665 лица с дълги коси, 149 – с бради, 143 със замърсено и неприлично облекло. В резултат на проведените беседи 5342 се избръснали и подстригали доброволно, а 515 – принудително.

Принудителното избръсване (дали избръснатите са се избръснали сами, т.е. самоизбръснали, макар и принудително, или са били избръснати от други, кои?) сигурно е останало в българската история като своеобразен рекорд на репресия от човек върху друг човек или поне като бръснарски куриоз.

На 9 септември 1969 г. избухва бунт на политически затворници в Старозагорския затвор. Осем (седем, девет?) души, въоръжени с дъски, железни пръти и шила, се изправят срещу 80 милиционери, въоръжени с автомати. Нападателите са ударени в гръб от криминалните затворници. Водачът на бунтовниците – Петко Чобанов – се хвърля от третия етаж на затвора и е доубит при потушаването на бунта. Присъди получават: Димитър Карамфилов – вътрешна присъда от 24 години при усилено строг режим,

Васил (Димитър?) Димитров (Шарана) – 20 години, Марин Манолов (Стоянов?) и Кръстю Атанасов Кръстев по още 19 години, Ганчо Димитров (Пенчев, Гагаузина?) – 12 години, и Едуард Генов – 8 години. Има сведения, че трима от участниците са осъдени на смърт, други трима на 20 години затвор и един – на 4 години затвор. Съобщава се също за Атанас Петров, Димитър Манолов (Маркуча), Иван? и Недю Димитров (Тодоров?) като участници в бунта. [A]

След бунта в Стара Загора режимът във всички затвори в България е променен: много от традиционните привилегии на политическите затворници са отменени, вътрешни присъди се раздават много по-често, отколкото преди бунта. [B]

Нови репресии срещу мюсюлмани. Смяна на имената

Политбюро се връща отново на положението с мюсюлманите в България. Не става въпрос само за българи или цигани с мюсюлманско вероизповедание, а вече се предприемат мерки срещу етническите турци. На 25 февруари 1969 г. се взима Решение № 84 на Политбюро за заплахата от *„културно-национална автономия"* на турците. Закрити са множество вестници на турски език и турски театри, спряно е книгоиздаването на турски език, изучаването му е ограничено и постепенно ликвидирано.

На 17 юли 1970 г. ЦК на БКП излиза с Решение за

класово-партийното, патриотичното и интернационалното възпитание на българите с мохамеданска вяра.

Според новите постановки на проблема е установено, че българите мохамедани попадат под влиянието на ислямския фундаментализъм и се турчеят и затова са нужни мерки за „пълно избистряне на съзнанието им".

[A] Точната дата, броят на участниците и осъдените са спорни, затова са посочени и в скоби. Според Николай Галев датата на бунта е била 9 септември. Димитър Пенчев показва 8 октомври. Фреди Фосколо твърди, че датата е била 16 октомври. И тримата са били политически затворници в Старозагорския затвор, но не е съвсем ясно дали са били очевидци на събитията.

[B] В периода 1968–1984 г. политическите затворници в Старозагорския затвор се разпределят така: за шпионаж – 45%, за критика срещу режима – 32,59%, за бунтарство – 20,1%, за тероризъм – 2,31%.

За първи път с официален документ е наредена смяната на имената „при пълна доброволност и убеденост".

На следващия месец Пленум на Окръжния комитет на БКП в Смолян обсъжда решението за смяна на имената. Следват пленуми на общинските партийни ръководства, където решението е сведено до знание на партийния актив и незабавно приведено в действие.

„Възстановяването на историческата истина" става на ритуални събори с художествена програма и речи и със смяна на имената на големи групи хора, като документите са приготвени предварително. Първият събор е проведен в с. Изгрев, община Неделино, с военна музика от Смолян и сваляне на фереджетата на жените.

От 16 до 24 ноември 1970 г. в София се провежда Втора национална конференция на Съюза на българските писатели. Писателите гласуват протестна телеграма до Нобеловия комитет, присъдил наградата за литература на Александър Солженицин. Един писател – Благой Димитров, гласува против. Марко Ганчев, Валери Петров, Христо Ганев и Гочо Гочев гласуват „въздържал се". Те са изключени от комунистическата партия. Членството им е възстановено през 1984 г. Благой Димитров, който е безпартиен, е изключен от Съюза на българските писатели.

Десетият конгрес на БКП заседава от 20 до 25 април 1971 г. и приема програма за „изграждането на развито социалистическо общество". Собствеността се превръща в „единна общонародна", държавата на диктатурата на пролетариата прераства в „общонародна", но комунистическата партия остава „ръководна и направляваща сила". Отчетени са 699 476 членове на партията. Приети са директиви за шестия петгодишен план (1971–1975). Тодор Живков е преизбран за първи секретар на ЦК на БКП и член на Политбюро. Избрани са 11 членове на Политбюро: Боян Българанов, Цола Драгойчева, Пенчо Кубадински, Иван Михайлов, Тодор Павлов, Иван Попов, Станко Тодоров, Тано Цолов, Борис Велчев, Тодор Живков и Живко Живков, 6 кандидат-членове и 7 секретари на Партията, от които трима – Иван Абаджиев, Костадин Гяуров и Венелин Коцев – отпадат през 1974 г., а Ангел Цанев – през 1973 г.

На референдум от 16 май 1971 г. с 99,66% от гласовете при участие на 99,70% от имащите право на глас е одобрена нова конституция (Живковска) на „победилия социализъм". В преамбюла ѝ се казва, че Народна република България е социалистическа държава, а БКП е „ръководна сила на обществото и държавата".

На изборите за Народно събрание, проведени на 27 юни 1971 г., ОФ постига нова изборна победа и получава 99,90% от гласовете. Народното събрание избира Държавен съвет от 27 души и Министерски съвет. Председател на Държавния съвет е Тодор Живков, а на Министерския съвет – Станко Тодоров.

През август същата година българският посланик в Судан генерал Стоян Заимов (син на осъдения през 1942 г. генерал Владимир Заимов и внук на революционера Стоян Заимов) и един съветски дипломат са обявени за personae non grata заради контактите си с ръководителите на военен преврат, който сваля за кратко от власт президента генерал Нимейри. В египетската преса се появяват съобщения, че превратът е ръководен от комунистическия лидер Абдел Кхали Маджуб, намерил убежище в българското посолство в Хартум след бягството си от затвора в края на юни. България официално отхвърля обвиненията за причастност към преврата.

В края на годината групи българи мюсюлмани от Корница и Дебрен, Гоцеделчевско, отиват в София, за да се оплачат, че новородените им деца не са записвани с мюсюлмански имена. През януари 1972 г. миньори от рудниците в Родопите са уволнени, защото не са пожелали да сменят мюсюлманските си имена след решението на ЦК на БКП от 17 юли 1970 г.

На 16 февруари 1972 г. започва смяната на имената на българите мюсюлмани в Кърджалийски окръг. Това става на събори с тържествено връчване на новите паспорти. В селата Костериново и Диамандово хората се укриват от комисията в гората.

Започва подготовка за смяна на имената на българите мюсюлмани в Шуменски окръг, където през 1951–1953 г. и през 1970–1971 г. са били преместени 249 семейства от Кърджалийски, Смолянски, Пазарджишки и Благоевградски окръг, за да се слеят с турското население.

През март се провежда смяна на имената в Смолянски окръг. Организирана съпротива има главно на 15–17 март в село Барутин (помашко село). Миньорите от урановия рудник са бити, за да сменят имената си, и престават да ходят на работа. Милиция и армейски подразделения с танкове правят блокада на селото. След тридневна обсада армията и милицията навлизат в селото със стрелба. Милиционери и войници нахлуват от къща на къща, има много пребити. Убити са Неджибе Келосманова и Емине Ибрахимова, шестима са ранени, шестима са осъдени на затвор. Съпротива има и в Мадан.

Имената на българите мюсюлмани в Якоруда и Бунцево се сменят през месец май. При опит на група хора да отидат на протест в София е убит един човек от групата; по-късно в Бунцево е убит от протестиращи секретарят на градския комитет на ОФ в Якоруда, който е агитирал за смяната на имената.

В края на годината полевъдни бригадири от село Корница са привиквани в МВР-Гоце Делчев и са подложени на натиск и побой, за да се преименуват. Горски работници от селото, работещи в местността Предела, са пребити от милиционери след отказ да сменят имената си.

В с. Корница на 23 януари 1973 г. милиционер прави опит да арестува един от полевъдните бригадири, който не се е явил в МВР, но жителите на

селото се събират и осуетяват ареста. Разбирайки, че за тяхното село започва насилственото преименуване, извършено вече в Родопите и все още незасегнало съседните пиринski села Корница, Брезница и Лъжница, те започват денонощен протест около огньове на селския площад, спират работа, а децата не ходят на училище. Исканията им са да бъдат признати официално за турци (те са помаци!), децата им да се обучават на турски език и да не се посяга на имената им.

В края на февруари след няколко посещения на първия секретар на ОК на БКП в Благоевград Петър Дюлгеров, на командващия Първа българска армия генерал Борис Карамфилов и на местния партизански командир генерал Крум Радонов протестиращите разбират, че властта няма да отстъпи от насилствената смяна на имената. В очакване да бъдат нападнати от милицията жителите на Корница, Брезница и Лъжница се уговарят да си помагат – червена светлина на минарето ще бъде сигнал, че съответното село е нападнато.

На 28 март около 5 часа сутринта между 500 и 2000 милиционери, войници и членове на паравоенни „доброволни отряди", въоръжени с автоматично оръжие и тояги, с автомобили, пожарни коли и на коне навлизат в село Корница. В последвалата стрелба и побой над деца, жени и мъже на селския площад са убити трима души – Мохарем Барганов, Юсеин Караалилов, Халиф Мустафов Амедеин, и са ранени стотици. Жителите на Брезница и Лъжница се отзовават на сигнала за помощ и тръгват към Корница.

Около 400–500 души от по-близкото село Лъжница начело с децата са пресрещнати в местността Водна река от милиционери на коне и са разпръснати, след като са бити и нахапани от милиционерските кучета, някои от хората са простреляни. Група от 800 мъже, жени, старци и деца от Брезница е спряна със стрелба в местността Синища. Убит е младият Тефик Хаджиев, ранени са над 20 души. Около 500 души от групата са обградени и подкарани към местността Мизиневи ливади, където мъжете и жените са строени в отделни колони с ръце на врата и са подложени на побой и издевателства. Няколко жени са хвърлени в селскостопанския водоем.

В Брезница е убит в дома си старецът Исмаил Кальор, който не чул дадените заповеди. На следващия ден започва насилствената смяна на имената в трите села. Много от жителите им са арестувани. 9 души от Корница и двама от Лъжница са осъдени с присъди от 5 до 12 години затвор. Десетки хора: 20 семейства и поединично 14 души от Корница, са изселени в Плевенско, Врачанско, Видинско и Русенско за срок от 5 години, като на някои от тях не е позволено да се завърнат след изтичане на срока. Някои от арестуваните са изпратени без присъда в концлагера „Белене". След като протестите са смазани, смяната на имената е извършена под ръководството на секретаря на ГК на БКП в Гоце Делчев Борис Аврамов. Телата на убитите не са предадени на близките и гробовете им остават неизвестни.

На 25 април в 5 часа сутринта въоръжени с автомати милиционери нахлуват в къщите на три семейства в Девин, които единствени в града са запазили имената си. Според началника на местната милиция тези хора са „реакционни и консервативни елементи – религиозни фанатици, туркофили, представители на старото поколение в родовете", накарали отделни родове в Девин да не сменят турско-арабските си имена с български, подготвяли „клеветнически материали, предназначени за ООН" и искали политическо убежище в Турция. С прокурорско нареждане членовете на семействата са принудително заселени за 5 години в различни села в Михайловградско и Видинско. През януари 1974 г. девинските комунисти отчитат успешното приключване на кампанията по смяната на имената в Беден, Брезе, Настан, Селча, Стоманово, Грохотно и Девин, извършена от 350 активисти.

От 3 до 7 юли 1973 г. в Хелзинки, Финландия, се провежда първият етап на Общоевропейското съвещание за сигурност и сътрудничество в Европа на равнище министри на външните работи. Участват 33 европейски държави плюс САЩ и Канада. Вторият етап на съвещанието се провежда в Женева от 18 септември 1973 до 21 юли 1975 г. на равнище експерти на държавите участнички. Третият етап е в Хелзинки от 30 юли до 1 август 1975 г., когато е подписан Заключителният акт.

Между многото клаузи в Акта декларирани са ангажименти по спазването на човешките права и свободи. Появилите се дисиденти в СССР и другите социалистически страни активно ги използват в правозащитната си дейност като средство на натиск за либерализиране на режима и за ангажиране на Запада с човешките права в съветския блок. Човешките права стават приоритет в политиката на американския президент Джими Картър (1977–1981). Съвещанието е кулминацията на „разведряването", започнало в края на 60-те години. То приключва със съветското нахлуване в Афганистан през декември 1979 г.

В края на май 1973 г. в село Върба, съседно на Радомир, е арестуван Николай Митков Галев. Води му се следствие по обвинение за проповядване на фашистка идеология и за

приготовление за лишаване от живот на държавни и обществени деятели с цел да подрони или отслаби властта в Народната република.

Всъщност Галев е задържан за разпространение на листовки с антикомунистическо съдържание. На 30 юли 1973 г. Пернишкият районен съд го осъжда на осем години лишаване от свобода по чл. 108 във връзка с членове 96 и 110 от Наказателния кодекс. След като е пуснат на свобода в 1979 г., е съден отново и получава присъда от 10 години затвор. Общо излежава 14 години.

На 12 ноември 1973 г. е арестуван Хенрих Натан Шпетер, роден през 1921 г. в София, член на БКП, преводач в съветската мисия към Съюзническата

контролна комисия (СКК), от 1947 г. служител в Дирекцията по печата, а по-късно в Радио София, от 1960 г. научен сътрудник в икономическия институт на БАН. Той е обвинен, че през 1946 г. е бил вербуван от американското разузнаване като преводач в СКК и е предавал политическа и икономическа информация за страната и СИВ, както и че през 1960 г. е предал сведения лично на Збигнев Бжежински при посещението му в София. Съдът го осъжда на смърт, но смъртната присъда не е изпълнена. Шпетер е разменен за български разузнавач, заловен на Запад.

През февруари 1974 г. управителният съвет на Съюза на българските писатели гласува Декларация за „случая Солженицин" по повод наскоро издадената в Париж негова книга „Архипелаг ГУЛАГ". (Седмица по-късно Солженицин е екстрадиран от Съветския съюз.) Взети са всички превантивни мерки, за да няма гласували „против" или „въздържали се" с мотива, че не са чели произведението, както през 1970 г. Солженицин е квалифициран като „предател и враг на СССР".

Започва пленум на ЦК на БКП за „идеологическата диверсия" с основен докладчик Александър Лилов. Той се състои на 7 и 8 февруари. След пленума политическите съдебни процеси се увеличават и в затвора са вкарани много представители на интелигенцията по скалъпени обвинения в шпионаж, критика срещу режима, тероризъм. Политическите отряди в Старозагорския затвор от два стават четири. В доклада си Лилов предлага и мерки за

> *национално осъзнаване и патриотично възпитание* на помаците *и идейно-политическо приобщаване на населението от турски произход.*

Фрапиращ е случаят с Ганчо Савов, известен интелектуалец, преводач и филолог, работил в БАН. През 1974 г. след съдебен процес и без никакви доказателства е осъден на 18 години затвор. Скалъпени са му обвинения в държавна измяна (шпионаж в полза на Югославия) и идеологическа диверсия. Излежава 11 години от присъдата си и е освободен през 1985 г. До 1989 не му е разрешено да работи по специалността си и да публикува. След 1989 г. е реабилитиран с определение *„необосновано репресиран"*.

На 24 април 1975 г. Държавна сигурност арестува в гр. Септември Илия Минев, който през периода 1972–1975 г. е изпратил 4 писма на Запад с призив, че с процеса на „разведряване" да не се дава легитимност на СССР, което е в ущърб на борбата за свобода, демокрация и законност, както и това, че комунизмът никога не ще промени своя насилствен характер. Едно от писмата е заловено от ДС. Илия Минев е задържан в Главно следствено управление в София и обявява гладна стачка с мотив, че конституцията му гарантира свобода на словото. Обвинен е по чл. 113 от НК за клевета срещу Съветския съюз.

Съдът се провежда в Разград, Илия Минев е осъден на 6 години затвор. Съпругата му Ангелина е осъдена, защото е „съдействала на вражеската му

дейност" и излежава година и половина в затвора, като целта на ДС е да я принуди да се разведе. Това е втората му политическа присъда след тази от 1946 г. Илия Минев изтърпява присъдата си в Софийския затвор, а от август 1976 г. – в Старозагорския. По време на втория си затвор има общо 420 дни гладни стачки. Освободен е на 24 април 1980 г.

Единадесетият конгрес на БКП е от 29 март до 2 април 1976 г. Партийните историци не се спират на него, освен да отчетат 789 796 партийни членове. Избрани са 9 членове на Политбюро: Цола Драгойчева, Гриша Филипов, Пенчо Кубадински, Александър Лилов, Иван Михайлов, Станко Тодоров, Тано Цолов, Тодор Живков и Борис Велчев (който е изхвърлен през следващата година), 6 кандидат-членове и 5 секретари, от които Иван Пръмов е изхвърлен през юли 1978 г. През юли 1979 г. дъщерята на Тодор Живков – Людмила – става член на Политбюро.

На 22 април 1977 г. Политбюро приема секретно решение Б №17, с което радикализира дейността по „обезвредяване на българската вражеска емиграция". Държавна сигурност трябва да се занимава с разлагане, компрометиране и изолиране на „българската вражеска емиграция"; осуетяване на „шпионската, идеологическата, диверсионната, терористическата и подривната" ѝ дейност против НР България и предотвратяване на действията ѝ за създаването в България на легална и нелегална опозиция. През юни 1977 г. министърът на вътрешните работи Димитър Стоянов издава секретна заповед, с която детайлно определя задачите на всички управления на ДС, на Софийско главно управление и окръжните управления на МВР за изпълнението на решението на Политбюро.

През ноември 1977 г. в Анкара е подписан допълнителен протокол към споразумението за изселване между България и Турция от 1968 г. До края на ноември 1978 г., когато изтича действието на споразумението, Турция увеличава квотите за изселване. Съобщава се, че към септември 1977 г. са се изселили 52 392 души. До изтичането на срока на спогодбата се изселват още 62 000 души.

На 5 януари 1978 г. Тодор Живков изпраща „Писмо" до членовете на Държавния съвет:

> *Някои съображения относно по-нататъшното развитие на празнично-обредната система в НР България.*

На 12 април Държавният съвет наистина приема документ за *„празнично-обредната система"*, според който традиционните християнски и мюсюлмански обичаи трябва да бъдат заменени с нови, социалистически церемонии,

> *в които да се залагат комплексни политически, естетически, нравствени и социално-психологически моменти.*

Интересен е приетият от Политбюро на 11 юли 1978 г. протокол № 280, който утвърждава списък с номенклатурата на ЦК на БКП. Партийната номенклатура е основният инструмент, с който комунистическите партии осъществяват наддържавните си функции. Протоколът фактически регламентира вече създадената нова каста от висши функционери, която не подлежи на никакви разпореждания освен партийни – от страна на Върховното ръководство: Лидерът, Политбюро и ЦК на БКП.

Във вече изградената пирамида на властта тази новосъздадена и неподлежаща на законови ограничения каста иззема за себе си всички държавни и национални функции, дори в нарушение на създадената от нея конституция и държавни закони.

Номенклатура са длъжностите, които се заемат и освобождават само с решение на партийното ръководство, без значение дали длъжността е изборна или с назначение. Това са ключовите длъжности във всички структури на държавната власт, съда, прокуратурата и следствието, дипломацията, академичните и учебните институти, обществените организации, творческите съюзи, ръководствата на средствата за масова информация. Освен ЦК на БКП своя номенклатура имат и окръжните и градските комитети на БКП. Всички сведения за номенклатурата са секретни, а за номенклатурата в Министерството на отбраната и ДС – строго секретни.

Номенклатурата на ЦК е на три нива: номенклатура на Политбюро, на Секретариата на ЦК на БКП и отчетно-контролна номенклатура към различните отдели на ЦК. Първите две нива са висшата номенклатура.

Срокът на споразумението между Турция и България за изселване на желаещите български турци изтича през ноември 1978 г. Общият брой на изселилите се от март 1969 г. е 114 356 души. Много от изселниците заминават, защото са чули слуховете, че след изтичането на споразумението държавата ще смени имената на останалите в България. Те продават къщите и имуществото си и купуват стоки, които могат да изнесат в Турция, за да построят на първо време малки къщи за семействата си. Има и случаи на принудително изселени.

През декември 1978 г. Египет прекъсва дипломатическите си отношения с България, след като египетските власти съобщават, че при обиск в българското посолство в Кайро са намерени автентични документи. Според тях посолството се подготвя, заедно с други неназовани дипломатически мисии, да подстрекава вълнения срещу президента Ануар Садат. В края на същия месец в президентския дворец в Кабул съветски командоси убиват афганистанския президент и съветски войски навлизат в страната. Започва съветската инвазия в Афганистан, която слага край на „разведряването“ и прави потвърда западната политика спрямо Съветския съюз.

Заради съветската интервенция в Афганистан президентът на САЩ Джими Картър забранява продажбата на високи технологии и стратегически

стоки на СССР, спира съветския риболов в американски води и доставките на жито за СССР. На 20 февруари 1980 г. президентът Картър официално съобщава на американския олимпийски комитет, че САЩ ще бойкотират олимпиадата в Москва заради интервенцията в Афганистан. Към бойкота се присъединяват 64 държави, а няколко позволяват на атлетите си да участват, но не под своя национален флаг.

Атентатът срещу папа Йоан Павел II – българска следа

През май 1981 г. турчин стреля и ранява папа Йоан Павел II в Рим. Замесена е и България, следствието продължава почти пет години. Историята е интересна и отеква и до наши дни.

Турският терорист Мехмед Али Агджа, избягал от турски затвор след убийството на Абди Ипекчи, главен редактор на вестник „Миллиет", пребивава в България от 23 юли до 31 август 1980 г. С фалшив паспорт под името Йогендер Сингх, уж индийски гражданин, Агджа се настанява в хотел „Витоша Ню Отани", където се среща с членове на турската мафия, включени в българските държавни контрабандни канали. Нов фалшив паспорт получава в България. Сега името му е Фарук Озгюн, с фалшива турска изходна виза от Капъкуле с дата 30 август 1980 г. Същият има истинска българска входна виза от Капитан Андреево с дата 31 август. Същия ден с този паспорт Агджа напуска България през Калотина и с него е заловен след атентата срещу папата на площад „Свети Петър".

На 13 май 1981 г. на редовната аудиенция на площад „Свети Петър" в Рим Мехмед Али Агджа стреля и тежко ранява папа Йоан Павел II. Агджа незабавно е задържан и през юли същата година е осъден от италианския съд на доживотен затвор. През юни 2000 г. по молба на папата Агджа е помилван от италианския президент Карло Чампи, но е репатриран в Турция. Там той има присъда за извършеното от него убийство на турски журналист. На 12 януари 2006 г. е освободен и излиза от затвора. Италианското следствие продължава още пет години и в него са замесени българи от посолството в Рим.

На 24 октомври 1982 г. в София с полет от Виена пристига турчинът Бекир Челенк. От септември има издадена заповед от Интерпол за арестуването му по турско обвинение в измами и контрабанда. На 26 октомври италианският съдия Мартела също издава заповед за арест по обвинение в съучастие в атентата срещу папа Йоан Павел II. До 9 декември, когато българските власти съобщават, че са го арестували, Челенк пребивава в хотел „Витоша Ню Отани".

На 25 ноември 1982 г. в Рим е арестуван служителят на БГА „Балкан" Сергей Антонов по обвинение за участие в атентата срещу папа Йоан Павел II. Два дни по-късно българска официална декларация окачествява арестуването на Антонов като недопустима провокация срещу НРБ. На 6 декември италианските власти искат да бъде снет дипломатическият имунитет на трети служител на българското посолство (след майор Желю Василев, помощник военен аташе, който вече е заминал за България) – това е Тодор Айвазов, завеждащ финансовата служба на посолството в Рим, за да бъде арестуван по обвинение за участие в атентата срещу папа Йоан Павел II. Айвазов се е прибрал в България на 12 ноември.

Българските власти на 9 декември съобщават, че са арестували турски гражданин, за да разследват евентуално то му участие в атентата срещу папата. БТА го идентифицира като Бекир Челенк. На 17 декември главният директор на БТА Боян Трайков дава пресконференция пред 150 чужди и 130 български журналисти по обвиненията за българско участие в атентата срещу папа Йоан Павел II.

На 20 декември 1982 г. пред списание „Еуропео" съдията в процеса за атентата срещу папа Йоан Павел II Карло Палермо заявява:

София е централно място за срещи на големи контрабандисти на оръжие и наркотици. Тези хора отсядат в хотел „Витоша" (днешния „Кемпински-Зографски") или се срещат в кафене „Берлин". През януари 1981 там се е състояла много важна среща за регулиране на трафика. Това научихме от десетки свидетели.

Това дава началото на поредица публикации за незаконния трафик на оръжие и наркотици, извършван от българската държава.

Серия от статии, публикувани в „Ню Йорк Таймс" през януари–март 1983 г., разследващи трафика на наркотици от турската мафия, посочват помощта, която им оказва българската държава при преминаването през българска територия срещу 10% от стойността на стоката. „Уол Стрийт Джърнъл" в броя си от 13 май 1983 г. цитира мнението на западни експерти, че:

България е много важна брънка в най-голямата контрабандна мрежа на оръжие и наркотици в Европа през последните години. Хероин се прекарва през територията на България до Северна Италия, където стоката се поема от мафията, която продава хероина в Европа и Северна Америка. С парите се закупува оръжие, което се продава в Близкия изток. Една подставена организация, занимаваща се с търговията на оръжие, е „Кинтекс". Официалната дейност на тази фирма е износ на спортни стоки и леки оръжия. „Кинтекс" е секретна организация, която според западни дипломати е основният износител на оръжие от България.

На 31 август 1984 г. председателят на Комитета по въпросите на БПЦ и религиозните култове и заместник-министър на външните работи Любомир Попов е информиран в Москва за решението на Политбюро на ЦК на КПСС за мерките срещу „антисъветската пропаганда на Ватикана". ДС поема конкретни ангажименти: маршрутиране на български учени (агентите „Борисов", „Ловеца" и „Йоско") със задача изземване от архивите на Ватикана на документи за „сътрудничество с хитлеристкия фашизъм" за компрометиране на Ватикана; нелегално извеждане зад граница на агента „Юрек" с цел внедряване във Ватикана; разработване на сътрудници на италианското посолство, подозирани във връзки с Ватикана.

На 27 май 1985 г. в Рим започва процес срещу служителя на БГА „Балкан" Сергей Антонов, задочно срещу майор Желю Василев, помощник военен аташе, и Тодор Айвазов, завеждащ финансовата служба на посолството в Рим, за съучастие в атентата срещу папа Йоан Павел II. На 29 март 1986 г. поради недостиг на доказателства съдът в Рим издава оправдателна присъда срещу Сергей Антонов и съдените задочно Айвазов и Василев, също обвинени в участие в атентата срещу папата. Българската следа не заглъхва.

XII конгрес на БКП е свикан в София и заседава от 31 март до 4 април 1981 г. Съобщава се, че БКП има 825 876 членове. Тодор Живков е избран на възстановената длъжност генерален секретар на ЦК на БКП. Избрани са 12 членове на Политбюро: Тодор Божинов, Огнян Дойнов, Цола Драгойчева, Добри Джуров, Гриша Филипов, Пенчо Кубадински, Александър Лилов, Петър Младенов, Пеко Таков, Станко Тодоров, Тодор Живков и дъщеря му Людмила. Лилов е изхвърлен през 1983 г., а Пеко Таков подава оставка през март 1982 г.

Насрочени са избори за ново, VIII народно събрание. Те се провеждат на 7 юни 1981 г. и за пръв път се избират не само народни представители, но и народни съвети, кметове и народни съветници, съдии и съдебни заседатели от районните и окръжните съдилища. Народното събрание преизбира Тодор Живков за председател на Държавния съвет, Станко Тодоров става председател на Народното събрание, а вместо него за министър-председател е избран Гриша Филипов.

На 13 декември 1981 г. генерал Войчех Ярузелски въвежда военно положение в Полша. Профсъюзът „Солидарност" е поставен извън закона, а лидерите му, в това число Лех Валенса, още същата нощ са арестувани. Военното положение продължава повече от година и половина и е отменено на 22 юли 1983. През това време са арестувани десетки хиляди хора, убити са около 90 души. Според генерал Ярузелски въвеждането на военното положение е спасило Полша от интервенция на войските на Варшавския договор, подобно на тази в Чехословакия.

Настъпление срещу инакомислещи интелектуалци

В края на декември 1981 г. излиза от печат романът на Блага Димитрова „Лице". Авторката е партиен член и известен пропагандатор на комунистическия режим. Романът е издаден, но силно съкратен. Веднага огромната част от тиража му е иззет от книжарниците. На Априлската дискусия на писателите през 1982 г. романът е критикуван за черногледството си, липсата на партийна позиция и разминаване с логиката на живота. Андрей Гуляшки заявява, че той е писан

под диктовката на вражеска агентура отвъд границите на родината.

На 24 юни 1982 г. анонимна статия във вестника на СБП „Литературен фронт" прави унищожителна критика на романа, който

изопачава историческата истина за най-плодоносната епоха в общественото ни развитие

– епохата след Априлския пленум 1956. Критическата атака продължава и през 1983 г. и в нея се включват Богомил Райнов, Евтим Евтимов и други партийни дейци в СБП. Но около 30 критици, подканяни настойчиво да критикуват книгата, се въздържат. Главният редактор на „Народна култура" Георги Найденов отказва да публикува критика срещу романа, Александър Йорданов публикува положителна рецензия във в-к „АБВ", последвана от рецензия на Мария Гарева в издание на пловдивската библиотека.

Други положителни рецензии не са допуснати за публикация. Екземпляри от книгата се препредават между приятели и „Лице" и през този период става една от най-четените дисидентски книги. Блага Димитрова ще добие допълнителна известност след номиналното падане на комунистическия режим през 1989 г. и през 1992 г. ще бъде възнаградена с вицепрезидентски пост. Подава си оставката през следващата година.

Появява се нов литературен скандал почти по същото време. През март 1982 г. под заглавие „Фашизмът" издателство „Народна младеж" отпечатва „Тоталитарната държава", непубликувана книга на Желю Желев, написана през 1967 г. Три седмици след пускането ѝ по книжарниците от 10-хилядния тираж е иззета една трета от партидата. Трите редактори от издателството – Кирил Гончев, Виолета Панева и Стефан Ланджев – са уволнени, партийни наказания получават външният редактор професор Иван Славов и рецензентите – професорите Кирил Василев и Николай Генчев. Генчев е заставен да си подаде оставката като декан на Историческия факултет на Софийския университет.

Желю Желев, който по-рано е бил изключен от БКП, е освободен като завеждащ секция и е изваден от Научния съвет на Института по култура. Във „Философска мисъл" излиза разгромяваща рецензия от Митрю Янков. Протестни писма срещу статията на Янков и срещу невъзможността Желев да публикува отговор изпращат до списанието известни културни дейци, между тях и активни борци, членове на АБПФК. Авторите са привиквани и убеждавани да се откажат от писмата си, но никой не го прави.

След ноември 1989 г. Желю Желев прави стремглава кариера, става водач на Съюза на демократичните сили (СДС) и през 1990 г. е избран от Великото народно събрание за президент на България. Това става възможно по уговорка с БКП, която налага генерал Семерджиев за вицепрезидент. През 1992 г. печели президентските избори и служи до 1997 г. с вицепрезидент Блага Димитрова (до 1993 г).

На 22 февруари 1982 г. Политбюро на ЦК на БКП прави първата стъпка към „Възродителния процес", като приема тежка ограничителна мярка спрямо етническите турци. Забранено им е да се заселват в някои селища на Бургаски, Ямболски, Хасковски и Кърджалийски окръг и дори да бъдат приемани там на временна работа. През следващите две години обаче „Възродителният процес" не получава особено развитие, понеже приоритетите на Партията са други. Външни събития и вътрешни проблеми отлагат началото на провеждането му.

През март 1982 г. съществуващият от ноември 1944 г. Славянски комитет е преименуван в Комитет за българите в чужбина (КБЧ). Заедно с други организации като Комитета за култура, Комитета за наука, технически прогрес и висше образование, БАН, Комитета по вероизповеданията, Държавния комитет по туризъм, Агенция „София Прес", Международното адвокатско бюро и ВТП „Хемус" са натоварени от Политбюро да пропагандират постиженията на социализма в НРБ сред „лоялната емиграция", да я противопоставят на „вражеската емиграция" и да пречат на „домогванията на чуждите разузнавания", като контактите с „изменници" стават само с разрешение на Държавна сигурност.

Всъщност КБЧ, който е под контрола на ЦК на БКП и ДС, играе ролята на шпионско-диверсионно бюро за поръчки сред емиграцията. Негов председател от 1982 до 1990 г. е поетът Павел Матев.

Президентът Рейгън и нова активна политика на САЩ – началото на края на соцлагера

На 20 май 1982 г. американският президент Роналд Рейгън издава директива NSDD № 32 за противодействие на разширяването на съветския контрол, военното му присъствие и влияние в света и на съветската подкрепа за терористични и подривни сили. Цели се отслабване на съветския блок чрез принуждаването на СССР да носи тежестта на икономическите си недостатъци, чрез увеличаването на военната мощ на САЩ и недопускане (ембарго) СССР да придобива важни военни технологии и средства.

Започва голямата американска офанзива срещу СССР. Тя се води с мирни средства и завършва през 1991 г. с разгрома на съветската империя и откъсването на социалистическите страни от Средна и Източна Европа от руска опека.

В реч пред британския Парламент на 8 юни 1982 г. президентът Рейгън прави анализ на комунистическата система и противно на общото мнение за нейната стабилност, предвещава края ѝ, като говори за икономическата ѝ слабост и засилващия се порив към свобода и самоопределение на хората в нея. На 3 март 1983 г. в Орландо, Флорида, Роналд Рейгън за първи път използва историческия израз ***„Империя на злото"*** за Съветския съюз.

САЩ разширяват забраната от декември 1981 г. американски фирми да продават на СССР оборудване за тръбопроводи, както и на техните филиали в чужбина, а също и за чужди фирми, работещи с американски патенти и лицензи. Опитите на САЩ да предотвратят зависимост на Западна Европа от съветските газови доставки и да приложат икономически натиск върху Москва не са подкрепени от европейските държави, което довежда до напрежение в отношенията им със САЩ.

Въпреки това с нова президентска директива NSDD № 66 във връзка с военното положение в Полша президентът Рейгън координира западните санкции срещу Съветския съюз. Те включват: да не се сключват договори за доставка на нови количества природен газ от Съветския съюз освен вече договорените и Западът да търси енергийни алтернативи; затягане на контрола върху износа на високи технологии за СССР и на газово и петролно оборудване, невключено в списъка на КОКОМ; ограничаване на държавните кредити за СССР.

На 17 януари 1983 г. президентът Рейгън подписва нова директива – NSDD-75, която излага стратегията за победа над съветската система: модернизация на американските ядрени и конвенционални сили, така че решително да превъзхождат съветските; лишаване на съветската икономика от технологии и кредитиране в стратегическите области и предотвратяване на

съветските опити за придобиване на влияние върху западните страни чрез търговията, енергийните доставки и финансовите отношения. Освен това идеологически, политически и геополитически действия, които да неутрализират съветското влияние в Третия свят и да стимулират центробежни сили в съветския блок.

Стратегията се оказва успешна: след по-малко от 7 години непрестанна работа САЩ почти самостоятелно постигат планираното неутрализиране на Русия и възстановяват предвоенното статукво.

През август 1984 г. в американския печат се коментира анализ на Wharton Econometric Forecasting Associates, че според непубликувана официална българска статистика – през 1982 г. износът на оръжие е донесъл най-голяма печалба – 9,1% от всички експортни печалби. Според анализа между 1979 и 1982 г. оръжейният износ на България за Третия свят се е утроил и за 1982 г. е достигнал 400–500 милиона долара. Американски официални лица са обвинили България, че чрез наркотрафик финансира част от оръжейните пратки за Близкия изток, Третия свят и за терористични групи.

Съветският лидер Леонид Брежнев почива на 10 ноември 1982 г. Юрий Андропов, дотогава председател на КГБ, е избран за генерален секретар на ЦК на КПСС. Андропов почива на 9 февруари 1984 г. Новият генерален секретар на КПСС е Константин Черненко.

Черненко почива на 10 март 1985 г. На другия ден за генерален секретар на ЦК на КПСС е избран Михаил Горбачов. Той ще бъде последният генерален секретар на КПСС, която ще прекрати съществуването си през ноември 1991 г. Месец по-късно СССР ще престане да съществува.

На 22 май 1984 г. в София е арестуван юристът Янко Янков по обвинение, че е създал и ръководил противодържавна организация, че е извършвал противодържавна агитация и агитация срещу СССР и страните от Варшавския договор. И още: подстрекавал е чужди държави към враждебни действия спрямо България. На 24 декември 1984 г. той е осъден на 12 години затвор при строг режим. През 1985 г. присъдата му е намалена на 6 години и 6 месеца. Излиза от затвора на 2 ноември 1989 г.

Нови (последни) репресии срещу турци и мюсюлмани

Решение на Политбюро на ЦК на БКП от 19 юни 1984 г. призовава

за по-нататъшно сплотяване и приобщаване на българските турци към делото на социализма, към политиката на БКП

и разпорежда поощряване на смесените бракове, мерки за ограничаване дейността на ислямското духовенство и забрана на строителството на нови джамии, издигане на повече български турци в местните и централните органи на управление. Общуването на обществени места трябва да се извършва на български език.

Дни преди юбилейните чествания на 40-годишнината от преврата на 9 септември 1944 г., въпреки засилените мерки за сигурност в цялата страна, в Пловдив е извършен тежък атентат. На 30 август 1984 г. в 17:30 ч. в чакалнята на гарата избухва самоделно взривно устройство. Тежко ранена е жена от Кърджали, която умира след пет дни. 13-годишно момче от Турция загубва зрението си. Ранени са още 23 души. Половин час по-късно на паркинга на аерогара Варна избухва бомба, която ранява две жени. В пресата няма публикувани съобщения, нито в новините по радиото и телевизията.

След взривовете в Пловдив и Варна охраната по повод юбилейните деветосептемврийски тържества е засилена. Мерките са особено концентрирани в селата из Източните Родопи, където в помощ на милиционерите са включени цивилни, на които се раздава дългоцевно оръжие (в градовете е раздадено късоцевно). В Кърджалийски и отчасти в Пловдивски и Варненски окръг започва охрана на централни и второстепенни пътища, нощни и дневни патрули с извадено на показ оръжие, проверки на колети, писма, телеграми, усилено подслушване на телефоните, удвоено милиционерско присъствие.

През ноември 1984 г. министърът на вътрешните работи Димитър Стоянов насочва следствието за терористичните актове към „вражеската емиграция", „изменници на родината" или репресирани, но и към „протурските националисти" и поставя като задача пред МВР „борбата с тероризма".

В изпълнение на решенията на ЦК на БКП за приобщаване на българските турци през есента на 1984 г. в Кърджалийски и Хасковски окръг започва подмяна на турско-арабските имена на „българомохамедани и лица от смесени бракове". На 21 ноември на съвещание в МВР е отчетено, че до края на ноември в Кърджалийски и Хасковски окръг са преименувани 25 000 българомохамедани и лица от смесени бракове.

Министърът на вътрешните работи заявява:

През декември, януари и февруари смяната на имената на смесените бракове навлиза в решителна фаза. Политбюро даде указания незабавно да се започне работа начело с партийните комитети, народните съвети, обществените организации. Там, където се налага, ще вземе участие и МВР. Ще спомена цифра, която да остане между нас. Няколко десетки хиляди души трябва да откъснем от българските турци, да намалим с 10–12 процента турското население. Това са българомохамедани и лица от смесени бракове...

На 10 декември началникът на Шесто управление на ДС генерал-лейтенант Петър Стоянов докладва, че към тази дата вече са преименувани 33 129 „лица с доказан или общественопризнат български родов корен": в Кърджали – 17 437, Хасково – 8200, Силистра – 3450, Пловдив – 3216, Бургас – 826 души. Той заявява, че няма нито един случай на остра съпротива, а в Хасковски и някои райони на Кърджалийски окръг това става доброволно и с опашки пред народните съвети.

Генерал Стоянов предлага да се изучи настроението в още 7–8 окръга, преди да се премине към

втория етап, за който Вие, др. Министър, вече говорихте, че е подсказан от най-високо ниво...

Министърът на вътрешните работи Димитър Стоянов издава заповед за начало на масовото насилствено преименуване на етническите турци.

На 23 декември 1984 г. Кърджалийски окръг е обкръжен от 11 контролно-пропускателни пунктове, които спират свободното движение на хора навън и навътре в района. Във вътрешността на окръга са изградени 27 бариери и е въведен вечерен час – от 19:00 часа. Две седмици преди акцията е иззето цялото ловно оръжие. Съставът на милицията в окръга от 443 сержанти и офицери е подсилен с милиционери от Сливен и Ямбол, както и със 718 офицери и сержанти от сержантската школа в Казанлък, Средното милиционерско училище, сержантската школа в Долни Богров.

През следващите дни към тях се присъединяват 4-и и 5-и отряд на Гранични войски, управленията на МВР в Смолян, Пловдив, Бургас, Враца и Плевен, районните управления от по-малките градове около Кърджалийски окръг, военновъздушното поделение от Голо Бърдо, поделенията на армията в Момчилград и Крумовград. Подготвени са 15 коли на пожарната и една машина с реактивен двигател за разпръскване на тълпи.

През нощта срещу Коледа на заседания в големите градове и села от окръга представители на БКП, ДКМС, ОФ, АПК, ТКЗС, МВР, МНО, местните заводи, фабрики, предприятия, училища, читалища, кметствата разработват план как през следващите дни да бъде извършено преименуването на населението.

В 4 часа сутринта на 24 декември десетки села в Кърджалийски окръг се оказват обкръжени от милицията. В 6 часа милиционерите започват да влизат в къщите и под дулата на автоматите да извеждат хората. Първи извеждат семействата с най-голям авторитет в селото. В кметството или друга административна сграда им взимат паспортите, показват им списък с български имена и ги карат да си изберат едно от тях. Ако не приемат или се бавят, ги бият с палки. Трите нови имена са напечатани на една бланка, на която преименуваният трябва да се подпише. Ако се съпротивлява, подписът се получава с

бой. Неграмотните оставят отпечатък от палец. Бланката става единственото удостоверение за самоличност на привиканията. През този ден са пребити първите десетки турци, не пожелали да се откажат от името си.

В обкръженото село Млечино, в което се опитват да влязат 200 души от съседни села, отеква и първият изстрел. Моделът на сблъсъците със силите на милицията и Вътрешни войски се оформя по следния начин: жителите на малките села тръгват към близкото голямо селище, за да говорят с кмета, да си вземат обратно паспортите и да кажат, че не са съгласни да си сменят имената, като се надяват по-голям началник да спре насилието, но големите селища са обкръжени и протестиращите са спрени преди тях.

До село Бенковски се свиква протестен митинг, в който участват около 3000 души от съседните села. Милицията заблуждава селяните, че отнетите паспорти са в селата им и трябва да говорят с кметовете си, които са взели решението за преименуването. Хората се връщат обратно в селата си, но паспортите им там ги няма. На следващия ден митингът става много по-решителен, към голямото село Бенковски тръгват три организирани лъча от 2000 демонстранти.

При приближаването на протестиращите силите на реда откриват стрелба с автомати. Убити са четирима души, между които 17-месечната Тюркян и лелята на детето, която го носела на гърба си. Тежко ранени са осем човека, сред тях 3 жени. Останалите участници в митинга прекарват два часа по очи в снега с насочени към тях автомати, заливани с вода от извиканите пожарникари. Температурата в този ден е минус 15 градуса.

На 25 декември се вдигат протести в Момчилград, Джебел и с. Груево, по време на които са убити още четири човека, ранени са десетки, арестувани са стотици. В потушаването на протестите участва и армията. Голяма част от арестуваните са изпратени в лагера „Белене". По данни на МВР през тези няколко коледни дни в Кърджалийски окръг е имало 11 протестни митинга, в които са участвали около 11 000 души. Присъстващите на митингите скандират „БКП е наша майка" с надеждата висшето партийно ръководство да спре репресиите.

На 29 декември на заседание на колегиума на МВР министърът на вътрешните работи Димитър Стоянов пояснява, че превенцията на терора означава да не се допускат лица, които ще бъдат преименувани, да напускат Кърджалийски окръг и да отиват другаде. А вече напусналите не бива да бъдат приемани на работа и трябва да бъдат върнати откъдето са дошли, за да бъдат преименувани.

За Нова година турци, следващи в София, тръгват към родните си места в Кърджали и Момчилград с намерение да направят мирен протестен митинг. На гарите в двата града са посрещнати от милиция и са ескортирани до домовете им. Предупредени са със заповед три дни да не излизат от вкъщи.

След Нова година, при завръщането си в София, мнозина от тях са арестувани, някои са изпратени в концлагера „Белене".

В края на декември 1984 г. и през януари 1985 г., без разследване и присъда, най-активните участници в протестите са въдворени в ТВО „Белене".

Няколко месеца по-късно е сформирана комисия за изпращане в „Белене". Тя разглежда предложения, подписани от съответния началник на ОУ на МВР, и всеки случай за въдворяване се утвърждава от министъра на вътрешните работи и главния прокурор на НРБ. По-късно е създадено и специално поделение към МВР, което се занимава с въпросите на въдворяване и разследване на българските турци, противопоставящи се на „Възродителния процес".

По официални данни общо за периода 1985–1986 г. по този ред в Белене са въдворени 423 етнически турци. През март 1986 г. повечето от тях са освободени, 85 души са интернирани в Михайловградско, Кюстендилско, Видинско и Врачанско. До октомври 1988 г. постепенно мярката за принудително заселване е прекратена и интернираните са освободени.

През 1985 г. се възстановяват закритите през 1961 г. Вътрешни войски („сините шапки"), които са войски на МВР за охрана на специално определени важни държавни обекти и за

гарантиране на националната сигурност и конституционния ред в страната.

Функциите им са подобни на преддеветосептемврийската и следдеветоноемврийската жандармерия. На Кръглата маса през 1990 г. е обявено, че числеността им е 6 батальона – 2000 души. В състава им е секретен отряд за борба с тероризма, т.нар. „Червени барети": 150 срочнослужещи и 12 офицери. Тези данни вероятно са силно занижени.

Според „Military Balance", издаван от Международния институт за стратегически изследвания, от 1985 г. съставът на милицията и службите за сигурност в България е 172 500 души и надвишава броя на войници и офицери в армията – 158 000 души.

През януари 1985 г. в окръжните комитети на БКП са сформирани щабове по „Възродителния процес", ръководени от първия секретар на ОК на БКП. Етническите турци, които не представят паспорт с новото си име, не могат да получат заплата или пенсия и да теглят от спестяванията си в ДСК. Актовете за раждане и за брак се издават само с новите „славянски" имена.

При акция по преименуването на етническите турци в Сливенския балкан в продължение на няколко дни армия и милиция обсаждат селата, в които населението се е събрало на площадите и провежда денонощен протест. Нахлуването там става с БТР-и и танкове, десетки са арестувани и бити в сливенската милиция.

Между 17 и 20 януари 1985 г. село Ябланово, община Котел, става център на съпротивата срещу насилственото преименуване в Герлово. Там се стичат мъже от околните села Малко село, Филаретово, Топузово, Соколарци, Орлово, Тича, Остра могила, Братан и Стрелци. Турските селяни са научили за събраните в Котел армейски части и БТР-и, както и за танкове, пристигащи от Сливен. Част от хората подготвят саморъчни оръжия и каменарски взрив и се готвят да взривят моста на Ябланово и да се бият до смърт, ако армията и милицията открият огън по мирните жители; други смятат да заснемат насилията и да изпратят документите в ООН и ОССЕ.

Населението се събира на площада и се противопоставя на общинския секретар на БКП, който е пристигнал да ги уговаря. Партийният секретар на Ябланово Хасан Берберов, по-късно политически затворник, изпраща протестна телеграма до Тодор Живков, а селяните изпращат декларации до ЦК на БКП и Държавния съвет, че не са съгласни да им бъдат сменени имената. След тридневна обсада в селото влизат танковете на Трета българска армия, БТР-и, милиция и „червени барети". Очевидци съобщават, че в акцията участват и бойни хеликоптери. Различни източници съобщават между 1 и 34 убити, 30 души с огнестрелни рани са настанени в болница.

На 18 януари 1985 г. се провежда среща на Политбюро и Секретариата на ЦК с първите секретари на окръжните комитети на БКП за хода на „Възродителния процес". Към 14 януари според доклад на заместник-председателя на Държавния съвет Георги Атанасов са сменени имената на 310 000 души, от които в Кърджалийски окръг – 214 000, в Хасковски окръг – 41 000, в Пловдивски окръг – 22 000, в Пазарджишки окръг – 5000, в Силистренски окръг – 3500, в Старозагорски окръг – 11 000, в Бургаски окръг – 9000, в Благоевградски окръг – 3000. Преименуването трябва да продължи в Бургаски, Сливенски, южната част на Шуменски окръг, районите на Герлово, Тузлука и Попово на Търговищки окръг, Силистренски, Варненски, Толбухински, Русенски, Великотърновски, Ловешки, Габровски, Плевенски и Врачански окръг. За Разградски окръг и останалите части от Шуменски и Търговищки окръг *„този въпрос отпада"*. Тодор Живков и Георги Атанасов съобщават, че там няма да се сменят имената насилствено, а само на тези, които сами желаят.

ЦК на БКП изпраща до партийните ръководители документ „Укрепване на единството на българската социалистическа нация, на нейната етническа хомогенност", в който за първи път открито се говори за „Възродителен процес" и „смяна на имената" и се заявява, че е „документално установено", че българските турци са „потомци на ислямизирани в миналото българи" и трябва „окончателно и безвъзвратно" да получат българско национално съзнание.

На 28 януари 1985 г. на съвещание на ЦК на БКП с партийния актив в София е отчетено, че в цялата страна преименуването е приключило и че е поставено началото на

възродителен процес, който трябва да възстанови българското национално съзнание на преименуваните и окончателно да ги приобщи към българската нация.

От 27 февруари до края на март представители на висшия партиен и държавен апарат обикалят районите с преобладаващо турско население, за да разясняват новата партийна линия:

България е еднонационална държава; по време на османското робство цели райони са насилствено потурчени и така се е стигнало до турцизиране на част от българския народ; в края на 1984 и началото на 1985 г. спонтанно и всеобхватно, лавинообразно сред това население се разгръща процес на възстановяване на българските имена; не става дума за асимилация, а за връщане към това, което е било с кръв и насилие изтръгнато от сърцата на българския народ; всички, възстановили българските си имена, са българи, макар и тяхното българско национално съзнание да е замъглено.

Категорично се заявява, че няма да има никакво изселване в Турция и няма да се водят преговори с нея по този въпрос,

защото няма част от българския народ, която да е част от друга нация.

Същевременно с окръжно I-28 от 28 февруари 1985 г. вътрешният министър Димитър Стоянов нарежда да се удвои агентурата по турска линия и незабавно да бъдат вербувани всички кметове и ходжи в районите, където се провежда „Възродителният процес". На 3 април 1986 г. е отчетено, че в Кърджали броят на секретните сътрудници е увеличен само с 21%, а в Хасково – с 55%.

През март 1985 г. се обявява за завършено насилственото преименуване на 850 000 етнически турци (не са 310 000, колкото са били обявени на 14 януари същата година) и започва прилагането на мерки за затвърждаване на асимилацията.

Отсега нататък терминът „турци" се изключва от официалния дискурс и се заменя с „граждани с възстановени имена" (българите са „граждани с традиционни имена").

Употребата на турски език на публични места е забранена и се наказва с високи глоби. Мюсюлманските религиозни ритуали и обичаи също са забранени. Обрязването е строго забранено и се наказва с до 3 години затвор или глоба до 1000 лв. (около 5 средни работни заплати). Забранено е традиционното мюсюлманско облекло; облечените в традиционно облекло мюсюлмани няма да получават медицинска помощ в местните медицински пунктове и няма да бъдат обслужвани в административните служби, обществените заведения и магазините.

Под забрана попада и турската музика. Тъй като се очаква международна анкетна комисия, комунистическата власт започва мащабно и спешно заличаване на всички следи от турската идентичност. **Мюсюлманските гробища се разрушават, а в общинските съвети се променят имената на починалите родители и деди.**

В училищата и детските градини училищните дневници са изцяло преписани, унищожени са дори тетрадките на учениците с турски имена и свидетелствата за преминаване в по-горен клас. Унищожават се дори здравните картони и архивите на болниците и клиниките за хронично болни. Започва спешна подмяна на традиционни топоними, дори в белетристични творби. **Едно етническо малцинство се унищожава със закон.**

В 21:31 часа на 9 март 1985 г. във вагон за майки с деца на влака Бургас–София избухва взривно устройство в момент, когато влакът навлиза в гара Буново. На място са убити седем души, сред които две момчета на 12 години, а девет са ранени. В 22:02 ч. друга бомба избухва в хотел „Сливен" в Сливен. Ранени са 14 души. Властта не демонстрира смущение дори когато през юли 1985 г. „Амнести интернешънъл" внася в Комисията по правата на човека на ООН доклад за положението на етническите турци в България.

На 15 май 1985 г. на пленум на Окръжния комитет на БКП в Кърджали секретарят на ЦК Стоян Михайлов поставя като задача борбата с традиционния мюсюлмански бит. На 21 юни на пленум на ОК на БКП в Хасково, на който присъства членът на Политбюро Йордан Йотов, е поставена задача да бъде доведен до край „Възродителният процес" и да бъдат въведени нови граждански ритуали в замяна на традиционните религиозни такива.

Реакцията на опитите за заличаване на турската идентичност сред турскоговорещите български мюсюлмани не закъснява. Тя ще допринесе значително за окончателното сриване на комунистическата система в България и ще възстанови традиционното толерантно отношение на българите към малцинствата.

През юли–август Неджметин Хак, Касим Дал и Сали Ахмед от село Дрындар, Варненско, създават във Варна Турско националноосвободително движение в България (ТНОДБ). Целите им са: съхраняване на единството и идентичността на турското малцинство, противопоставяне на асимилацията чрез протести и свободно изселване на турците от България. Средствата са ненасилствени, „борба без оръжие". Те включват също три важни предписания за дейност:

Стопански бойкот – да произвеждат малко и некачествено, да работят само за насъщните си нужди и да не поемат допълнителна работа, да произвеждат в личните стопанства само за собствените си нужди, да не работят безплатно за държавата в почивните дни на бригади и съботници; **граждански бойкот** – да не участват в избори или да задраскват имената в листите, да не

участват в манифестациите, да не присъстват на събрания, да не подписват никакви документи, да не практикуват новоизмислените „социалистически ритуали", да не се абонират за български издания; **правозащитна дейност:** събиране на данни и снимков материал за репресии и за затворени джамии и изпращането им на международни политически и правозащитни организации.

Първите членове на ТНОДБ са петима души от с. Дръндар, един от Провадия, двама от Шуменско и 11 от тогавашния Толбухински окръг. Много скоро членовете достигат 200 души. Организацията има централно ръководство, областни, окръжни, регионални и местни ръководители и включва три района: Добруджа – Варна, Толбухин (Добрич), Силистра; Южна България – Кърджали, Хасково, Пловдив, Бургас, Сливен; Делиорман – Разград, Шумен, Търговище, Русе.

През декември 1985 г. програмата на ТНОДБ е окончателно разработена с участието на научния сътрудник от Института по философия към БАН Меди Доганов (Ахмед Доган). През 1986 г. той – като най-добре образован – е избран за ръководител на движението. Приетата програма се разпространява из цялата страна.

През януари и март 1986 г. ТНОДБ разпространява във Варненски и Толбухински окръг листовки с призив за протести. Окръжните управления на МВР във Варна и Толбухин, координирани от Шесто управление на ДС, издирват авторите на позивите. Второ главно управление на ДС получава данни, че в края на март програмната декларация на ТНОДБ е била предадена на служител в турското консулство в Пловдив с цел да се предизвика външна намеса, да се „дискредитира политиката на НРБ пред световната общественост" и да се афишира създаването на нелегално движение от „лица с възстановени имена". На помощ на ДС са призовани ръководителите на Българската православна църква и на мюсюлманите. Повечето от тях са вече вербувани като агенти на ДС. Те изпълняват задълженията си.

На 26 ноември 1985 г. е уредена среща на българския православен патриарх Максим с посланика на САЩ Мелвин Левицки. Присъстват Старозагорският митрополит Панкратий и главният мюфтия Миран Топчиев. Срещата е поискана от патриарх Максим по повод доклад на заместник държавния секретар на САЩ Ричард Шифтър пред сенатската комисия на САЩ, посветен на свободата на религията и правата на човека в източноевропейските страни. В доклада българското правителство е остро критикувано за репресиите над вярващи и над религиозни общности и за насилствената смяна на имената на мюсюлманите.

Патриарх Максим изразява протеста на Светия синод и заявява, че докладът не отговаря на истината, съществува „взаимно зачитане между държавата и църквата" и църквата безпроблемно изпълнява „спасителната си мисия".

Главният мюфтия декларира, че мюсюлманите се радват на свободно вероизповедание, а религията им не е ограничавана и преследвана. Той пояснява още, че

без никакво насилие тези от етническата група, наречени турци навремето, възстановиха българските си имена и това не създаде никакво сътресение, а историческите изследвания доказват, че са *неразделна част от българския народ.*

Митрополит Панкратий също повтаря тезата за българския произход на мюсюлманите.

Светият синод на Българската православна църква на 22 януари 1986 г. взема официално решение

да съдейства за по-нататъшното историческо осветление и патриотично подпомагане на възродителния процес сред мохамеданското население в България.

На 1 април 1986 г. етническите турци в концлагера „Белене", останали след освобождаването на голяма част от лагеристите, обявяват гладна стачка. Тя продължава 30 дни, в началото на май повечето от лагеристите са освободени от ТВО и са интернирани в различни райони на страната.

На XIII конгрес на БКП, състоял се в София от 2 до 4 април 1986 г., присъстват 2648 делегати, ръководителите на БЗНС, както и гости от 102 страни, представени в 131 делегации на комунистически, работнически и леви партии и движения. Конгресът обсъжда отчети на ЦК и Централната контролно-ревизионна комисия (ЦКРК); утвърждава тезиси за работата на Партията през Деветата петилетка (1986 – 1990) и до 2000 г.; приема някои изменения в Устава на БКП и избира нов Централен комитет в състав от 196 членове и 145 кандидат-членове и ЦКРК от 99 членове. Тодор Живков е преизбран за генерален секретар на ЦК на БКП.

На 26 април 1986 г. се случва голяма авария в Чернобилската АЕЦ в Украйна, СССР. Медиите не поместват никакви съобщения, не са взети предпазни мерки преди аварията, нито след нея. Празничните манифестации на 1 май се провеждат под радиоактивния дъжд. Валежите от 1 до 3 май отлагат радионуклидите върху земната повърхност. В България е отчетено повишение от няколко хиляди пъти на радиоактивността. Българите се нареждат на първо място по погълнатата доза радиация сред засегнатите страни в Европа.

На 31 май ТНОДБ разпространява във Варненски и Толбухински окръг листовки с призив за бойкот на предстоящите избори, които са насрочени на 8 юни. Листовките са разлепени по стените на жилища и административни сгради, пуснати са в пощенски кутии или в дворовете на етнически турци и призовават да се гласува с недействителна бюлетина.

На 5 юни е арестуван член на ТНОДБ и ДС стига до ръководителя на организацията Меди Доганов (Ахмед Доган). Той е арестуван на 12 юни и прави признания. На 16 юни са арестувани още 22-ма души с ръководни функции в нелегалната организация. В процеси във Варна, Шумен и Толбухин са осъдени 18 души. Ахмед Доган е осъден на 10 години, останалите – на от 2 до 10 години лишаване от свобода.

През юли 1987 г. трима български турци отвличат две деца в Толбухин (Добрич) и ги отвеждат в Златни пясъци край Варна. Там правят изявление, че няма да убият заложниците, но демонстрират твърдостта на намеренията си, като хвърлят гранати пред хотел „Интернационал". Искането им е да бъдат пропуснати в Турция. Според съобщения на МВР близо до границата части на „Червените барети" застрелват единия от терористите, колата се блъска в друг автомобил, гранатите експлодират и колата се запалва. Двама от похитителите загиват на място, третият умира в болницата. Децата са ранени, но остават живи.

Според съграждани на похитителите те са били сътрудници на Държавна сигурност, на които е възложено да взривят училище. Изплашени, те са искали по този начин да напуснат страната. В резултат на разследване на главния редактор на списание „Правен свят" Гергина Банкова, което показва съществени несъответствия в разследването, през лятото на 2007 г. главният прокурор възлага проверка на делото. Резултатите от проверката не са известни.

На 13 август 1987 г. са арестувани трима български турци, обвинени, че през 1984 и 1985 г. са извършили терористичните актове. След дълго и мъчително следствие на 25 април 1988 г. Върховният съд осъжда на смърт тримата турци. Четирима други са осъдени на различни срокове затвор. След 4 месеца присъдите са изпълнени. Съмненията за вината им, както и за ролята на Държавна сигурност, остават.

Съобщава се, че в края на 1987 г. външният дълг на България е 6270 милиарда долара. В края на 1984 г. той е бил 2165 милиарда долара. За три години дългът нараства с 4105 милиарда, или 2,9 пъти!

Независимото дружество за защита правата на човека в България (НДЗПЧ)

По повод 30-годишнината от Унгарското въстание 122-ма дисиденти от Чехословакия, ГДР, Унгария и Полша апелират за демокрация, плурализъм и независимост на страните им, за зачитане на правата на малцинствата и за мирно обединение и демократична интеграция на разделена Европа. За пър-

ви път на 23 октомври 1986 г. източноевропейски дисиденти излизат с общ документ. След няколко дни е оповестено, че към апела се присъединяват и трима румънски дисиденти.

През ноември и декември бившият политически затворник Григор Симов Божилов от с. Парамун, Перничко, наскоро излязъл на свобода след 13 години в затвора, обикаля страната и успява да събере подписите на шестима български дисиденти, с които декларират, че се присъединяват към апела.

На 19 декември Божилов предава в посолството на САЩ декларация за присъединяване към апела на източноевропейските дисиденти и открито писмо-апел до Общоевропейското съвещание за сигурност и сътрудничество във Виена. През ноември 1986 г. апелът и декларацията са написани от него, както и от бившите политически затворници Илия Минев и Цеко Кръстев Цеков от с. Клисурица, Михайловградско. По-късно с писма се присъединяват още трима бивши политически затворници: Едуард Генов, д-р Стефан Димитров Савовски и Божидар Евстатиев Статев. Те призовават Виенската конференция да контролира зачитането на човешките права в България, гарантирани с договореностите от Хелзинки.

В апела се казва:

> *Конференцията във Виена да не приключва своята работа, преди да бъдат осигурени най-елементарните човешки права за всички европейски народи, като: право на свободно движение и емиграция, право на обективна информация и право на свободна трудова дейност. Докато не дойде ден, когато всеки гражданин в Европа ще може свободно и без страх от преследване да изразява своите мисли, мнения и убеждения в писмена или устна форма, Хелзинкският процес няма да оправдае оказаното му доверие.*

През март 1987 г. на Виенската конференция апелът е огласен от представител на американската делегация.

Подписалите незабавно са арестувани в Главно следствено управление в София. Апелът предизвиква международна реакция, тъй като за първи път протест от България е подписан не анонимно, а от хора, преследвани заради политическите си убеждения. Заради опасенията от външния отзвук е решено да не бъде търсена наказателна отговорност от подписалите, а да се вземат мерки групата да бъде *„разложена"* и *„неутрализирана"*. Григор Симов е принудително заселен в Кайнарджа, Силистренско.

Този апел е в основата на създадената година по-късно първа правозащитна организация – Независимото дружество за защита правата на човека в България. Дружеството и неговият ръководител Илия Минев през 1989 г. ще изиграят важна роля в срутването на режима, но съвсем логично ролята им и заслугите им за възстановяване на основните свободи в България ще

бъдат омаловажени. Нещо повече – след като са охулени и преследвани – те ще бъдат изблъскани от казионните дисиденти, отгледани от БКП и ДС.

На 16 януари 1988 г. на ул. „Загоре" № 16 в гр. Септември, в дома на Илия Минев, 16 души създават Независимото дружество за защита правата на човека в България (НДЗПЧ). За председател е избран Илия Минев. Други от основателите са Григор Симов, Едуард Генов, Цеко Цеков, Божидар и Минка Статеви. Това е първата правозащитна дисидентска организация в България и първата независима обществена организация след 1947 г., която открито се стреми да действа в границите на социалистическата легална система.

Създаването на Дружеството е предшествано от изпращането на открито писмо-апел до Общоевропейското съвещание за сигурност и сътрудничество във Виена, което се провежда на 19 декември 1986 г. А през октомври–декември 1987 г. е имало и предварителни разговори между някои от основателите.

Дружеството основава дейността си върху Всеобщата декларация за правата на човека от 1948 г., на базата на заключителния акт на конференцията в Хелзинки и на конституцията на България. Поставя си за основни цели да наблюдава спазването на човешките права и свободи, да се обръща към властите при нарушаването им и да ангажира българското и световното обществено мнение с нарушенията. НДЗПЧ се обявява за спазването на правата на всяко национално или религиозно обособено малцинство, за защита на околната среда, против всяка форма на привилегии освен за болни и социално слаби.

В първите шест месеца от съществуването си Дружеството успява да изнесе на Запад случаи на нарушени човешки права, а Цеко Цеков и Димитър Томов привличат нови членове между турците, изселени в Михайловградско. След юни 1988 г. радио „Свободна Европа" все по-често провежда разговори по телефона с членове на НДЗПЧ, които дават публичност на нарушения на човешките права. За кратко време членовете на НДЗПЧ нарастват до 500 души. Насилствено преименувани български турци създават местни организации на НДЗПЧ и са в основата на масовите гладни стачки и демонстрации през май 1989 г.

Членове на дружеството създават и други правозащитни организации. Опитите на НДЗПЧ да получи юридическа регистрация са блокирани с осуетяване на събранията, с неправомерно изземане на документите за регистрация и със създаване на бюрократични пречки. Членовете са открити противници на комунистическия режим, не са дисиденти, които се борят за „социализъм с човешко лице", а призовават за премахването на комунистическия режим.

Тъй като много от тях са бивши политически затворници, които нямат обществената известност на интелектуалците от Клуба за гласност и преустройство или Комитета за защита на Русе, репресиите на властта спрямо

тях са сурови и директни – многомесечни арести, интерниране, експулсиране. От април 1988 до ноември 1989 г. голяма част от основателите на НДЗПЧ са изгонени от България.

В началото на март 1988 г. в дома на Екатерина Маркова в София Цеко Цеков, Божидар Статев, д-р Христо Сватовски и Екатерина Маркова съставят учредителния протокол на НДЗПЧ и на следващия ден го изпращат до Държавния съвет и – чрез холандското посолство – до правозащитни организации на Запад. На 17 април от България са експулсирани членовете на НДЗПЧ Божидар и Минка Статеви.

През април Независимото дружество за защита правата на човека в България изпраща до Държавния съвет, Народното събрание, Министерството на правосъдието и софийските медии учредителния протокол на дружеството и молба за регистрацията му. Илия Минев апелира за освобождаването на политическите затворници. Регистрацията е отказана.

Отговорът на ДС е създаването – на 3 юни – на казионен Комитет по правата на човека с председател Константин Теллалов. Той не е случаен партиец: член на РМС от 1941 г., секретар на ЦК на БКП (1962–1978), посланик на България в Канада, Венецуела и Гвиана. Като юрист в същия комитет е назначена Меглена Кунева-Пръмова. Целта на ДС и БКП е да изведе пред света Комитета на Теллалов като легитимния представител на борците за човешки права в България.

На 6 юни 1988 г. Държавна сигурност арестува Едуард Генов, един от създателите на НДЗПЧ, и го отвежда за принудително заселване в с. Михалково, Девинско. В селото Едуард Генов работи в цех за производство на каменно брашно и успява да организира работниците за протест за по-добри условия на труд и да привлече някои от местните жители за членове на НДЗПЧ. Въпреки че Едуард Генов е под непрекъснатото наблюдение на ДС, членове на НДЗПЧ, в това число Илия Минев, неколкократно посещават селото и се опитват да направят събрания на дружеството, но са арестувани, малтретирани и връщани под конвой по местоживеене. ДС конфискува документите на дружеството, намерени в тях.

Конференция на Интерпарламентарния съюз се провежда в София на 20 септември 1988 г. Американската делегация по своя инициатива се среща и разговаря с Илия Минев. На въпрос за перспективите пред перестройката Илия Минев споделя мнението си, че който и да управлява в Русия, както и да се либерализира режимът, управлението винаги ще бъде в същността си имперско и шовинистично. Илия Минев отказва предложението да замине за САЩ и моли единствено за въздействие върху българската политика, за да бъде предпазена България от духовна асимилация от руснаците.

На 13 октомври Едуард Генов е доведен от с. Михалково в София. Даден му е срок до 18 октомври да напусне България. ДС подготвя паспорти за

него и семейството му и билети за влак за Западна Европа. Той, жена му и двете му деца са натоварени на влака за Виена и конвоирани до Калотина.

Уговорена за 19 октомври среща на петима членове на НДЗПЧ със заместник държавния секретар на САЩ Джон Уайтхед в резиденцията на американския посланик в София е осуетена от ДС. Илия Минев е под домашен арест в гр. Септември, Димитър Томов е арестуван в Михайловград, Екатерина Маркова, д-р Христо Сватовски и Павел Стефанов са арестувани в София. Те са освободени, след като приключва посещението на Уайтхед в България.

На 9 ноември БТА заявява, че властите не са получавали искане за регистрация на Независимото дружество за защита правата на човека и че не е известно дали такава организация съществува. БТА отрича, че двама от ръководните членове на Дружеството – Едуард Генов и Иван Янков, са били експулсирани от България – те са

напуснали страната по своя воля, след като са им били издадени паспорти.

Според агенцията други трима – Григор Симов, Екатерина Маркова и д-р Христо Сватовски, също са получили паспорти и са свободни да напуснат България.

На следващия ден Екатерина Маркова, учител, и Христо Сватовски, лекар психиатър, пристигат във Виена, след като са експулсирани от България. Друг експулсиран член на НДЗПЧ – Григор Симов Божилов, е върнат обратно в Унгария от австрийската гранична полиция. На 11 ноември НДЗПЧ внася в Пазарджишкия районен съд допълнителен учредителен протокол, нужен за регистрацията на дружеството, тъй като в предишния фигурират като учредители вече експулсираните от България Едуард Генов и Божидар и Минка Статеви.

На 10 февруари 1988 г. над 2000 души в Русе демонстрират срещу обгазяването на града от химическия комбинат в Гюргево. Вестниците „Литературен фронт“ и „Народна култура“ публикуват статии за обгазяването на Русе.

На 8 март в Дома на киното в София, след прожекцията на спрения от властите документален филм на Юри Жиров *„Дишай“*, разказващ за обгазяването на Русе, е основан Обществен комитет за екологична защита на Русе. Записват се 360 души, за председател е избран Георги Мишев. От 33-ма членове на Управителния съвет 20 са членове на БКП, включително активни борци, членове на ЦК на БКП и народни представители. На 11 и 14 март учредителите са привиквани в ЦК на БКП, за да бъдат принудени да се откажат от дейността си.

Георги Мишев, Христо Смоленов и Соня Бакиш, съпруга/другарка на председателя на Народното събрание Станко Тодоров, са изключени от

Партията. До местните партийни организации е разпратена справка, в която Комитетът е обвинен, че „с демагогията си е послужил на интересите на западни централи". Справката срещу Комитета трябва да бъде обсъдена и гласувана.

След няколко седмици Политбюро и Държавна сигурност разбиват Русенския комитет и той не успява да осъществи дейност.

На 12 март 1988 г. пред Политбюро на ЦК на БКП Тодор Живков признава провала на политиката на Партията спрямо мюсюлманите и излиза с нова стратегия по „Възродителния процес". Той предлага да се преселват отделни семейства и край границата да се настаняват българи. Според Живков преименуването не е дало желания резултат:

Трябва да се отиде към нови смели решения, които да ни позволят да доведем това дело до край. Но ние не сме разсекли възела. Това, че сме сменили имената, нищо не значи. Те се кръщават вкъщи, всяко новородено има две имена и т.н. При новите условия национализмът започва да се възражда.

Във Велико Търново след четири литийни шествия по улиците на града (на 14 август, 7 септември, 24 септември и 19 октомври) православни християни от Исихастко дружество *„Синове на светлината"* и Православно движение *„Единство за християните"* създават Комитет за защита на религиозните права, свободата на съвестта и духовните ценности. Исканията на Комитета са да се даде право за религиозна просвета и възпитание на учащите се; медиите да отразяват ритуалите на Църквата; да се издаде Библията в масов тираж; да се даде право на изповеданията да извършват милосърдна дейност; да няма държавна намеса в Църквата; Рождество Христово и Великден да станат официални празници; да се даде свобода на религиозните ритуали, погребения, шествия и проповеди извън храма; да се възстановят древните храмове и да се построят нови храмове и параклиси в новите квартали на градовете, в болниците, казармите, затворите, край магистралите, на граничните пунктове; да се върнат имотите на Църквата; да се върне Дворецът на пионерите на Духовната семинария; да се осигури алтернативна военна служба; духовното образование да получи равен статут със светското и Духовната академия да се върне в Богословския факултет на Софийския университет; монасите и монахините да имат право на пенсиониране; да се премахне ергенският данък за монасите; да се премахне чл. 176, който заплашва със затвор свещеник, извършил венчавка без предварително сключен граждански брак; еноријските свещеници да се избират.

Основатели на Комитета са отец Христофор Събев – председател, Петър Кънев Петров – секретар, Петър Пенков, Васил Цветков, Стилиян Николов, Надежда Илиева, Дечка Трифонова. На 9 март 1989 г. Комитетът за защита на религиозните права, свободата на съвестта и духовните ценности вна-

ся документи за юридическа регистрация. На 22 март Окръжният съд във Велико Търново отказва регистрация. Преди това, на 11 март, е експулсиран отец Благой Топузлиев от НДЗПЧ и той става говорител на Комитета в чужбина. На 28 март Светият синод на БПЦ призовава властите да не регистрират Комитета за защита на религиозните права, свободата на съвестта и духовните ценности.

На 3 ноември в 65-а аудитория на Софийския университет е учреден Клуб за подкрепа на гласността и преустройството в България. Членовете на Клуба са известни интелектуалци. В ръководството му са избрани предимно комунисти, активни борци против фашизма и капитализма и висша партийна номенклатура. Официално обявените инициатори са Брайко Кофарджиев, Дучо Мундров, Искра Панова, Борис Спасов, Радой Ралин – всички са комунисти, повечето активни борци срещу фашизма и капитализма. За председатели, които ще се сменят на ротационен принцип, са избрани Мария Бойкикева, Николай Василев, Георги Величков, Иван Джаджев, Желю Желев, Невена Стефанова. Клубът обявява, че следва Юлската концепция на Тодор Живков. Програмната декларация на клуба е изпратена до ЦК на БКП, творческите съюзи и средствата за масова информация.

На 8 ноември Клубът за подкрепа на гласността и преустройството в България изпраща до Михаил Горбачов поздравителна телеграма по случай „годишнината на Великата октомврийска социалистическа революция" с пожелания за „по-нататъшни успехи в борбата за гласност, демокрация и цялостно преустройство на обществото", с която съобщава за своето създаване и търси подкрепа от съветското ръководство.

Секретариатът на ЦК на БКП и Шесто управление на ДС набелязват мерки срещу Клуба за гласност и преустройство: прокуратурата, Комисията за защита на обществените интереси и правата на гражданите в НС и Комитетът по правата на човека (казионният, с председател Константин Теллалов) да изискат разпускането на Клуба въз основа на незаконосъобразността на учредяването му; активни мероприятия за разединяване, изолиране, компрометиране на ръководството на Клуба, подкупване на някои от членовете му с назначения; създаване на казионни дискусионни клубове за преустройството, които да изземат инициативата; изобличаване на „антисоциалната и антибългарската дейност на екстремистите"; създаване на социално-битови и други затруднения на най-непримиримите активисти, за да бъде ограничена активността им; разширяване на агентурните позиции в обкръжението на активистите, за да им се въздейства за отказ от конфронтация с властите; ограничаване на възможността за контакти с чуждите радиостанции, журналисти и с емигранти.

На 5 май 1989 г. Държавна сигурност арестува членовете на Клуба за подкрепа на гласността и преустройството Борис Спасов, Борис Христов,

Валентин Томов, Георги Величков, Георги Николов, Деян Кюранов, професор Димитър Аврамов, Дучо Мундров, Евгения Иванова, Елка Константинова, Желю Желев, Иван Джаджев, Иван Марев, Йордан Василев, Константин Аджаров, Николай Василев, Петко Симеонов. Извършени са обиски в домовете на Деян Кюранов, Желю Желев, Иван Марев, Евгения Иванова и Георги Величков. Конфискувани са материали на Клуба и лични документи. Акцията се ръководи от Димитър Иванов, началник на Шести отдел на Шесто управление на ДС.

Поводът за акцията е подготвяното обръщение до предстоящата сесия на Народното събрание за принципите на реформата. След два дни, на 7 май, Желю Желев дава интервю по телефона на Румяна Узунова от радио „Свободна Европа". Той прочита

Декларация за основните принципи за гласността и преустройството в Народна република България

с искания за правова държава, политически плурализъм, свобода на словото и информацията, свобода на сдружаването, равноправие на националните малцинства.

На 13 ноември 1988 г. е създадена Демократичната лига за защита на правата на човека. Сабри Искендер, който е излязъл от старозагорския затвор, се свързва с Али Орманлъ, с когото е бил в концлагера Белене, и с Мустафа Юмер и трите основават организацията. Това става във Врачанско, в селата Каменно поле, Кунино и Драшан, където трите са интернирани след концлагера и затвора. Мустафа Юмер, завършил философия в Софийския университет, е избран за председател, а Искендер и Орманлъ са секретари.

През декември програмата на Демократичната лига е изпратена по пощата до Тодор Живков, Станко Тодоров и главния прокурор, на вестниците „Работническо дело" и „Земеделско знаме". Малолетният син на Искендер, Хюсеин, я предава в английското консулство и е прочетена по радио „Свободна Европа". Целта на организацията е връщане на майчините имена; защита на човешките права в България; борба срещу асимилацията на мюсюлманските малцинства и срещу забраната на ислямските практики и традиции; възстановяване на демократичните принципи в обществения живот.

Организаторите смятат да постигнат това легално, с мирни средства и убеждават турците да не прибягват до насилствени действия и саботажи. До май 1989 г. в организацията членуват няколкостотин (по други сведения над 3000) души, предимно турци, живеещи в смесените региони на страната. Ръководителите се избират между добре образовани турци, повечето от тях каторжници от лагера „Белене". В началото на май 1989 г. трите лидери на Демократичната лига са експулсирани в Турция, но ръководството се поема от предварително определени хора. Председател става инженер

Хюсеин Нух, бивш кмет на Ябланово. През май и юни 1989 г. след протестите в Североизточна България много от членовете на организацията са прогонени от страната.

Между 21 и 23 ноември 1988 г. западногерманският президент Рихард фон Вайцзекер и външният министър Ханс-Дитрих Геншер са на официална визита в България и се срещат с група интелектуалци (дисиденти?), в това число Радой Ралин, Йордан Радичков и Светлин Русев.

На 10 декември секретарят на НДЗПЧ Цеко Кръстев Цеков е експулсиран от страната и на другия ден пристига във Виена. Скоро след това Димитър Томов, Зейнеп Ибрахимова и Юсуф Бабечки са арестувани в дома на Томов в Михайловград (сега Монтана), където трябва да се срещнат със западен журналист. На 15 декември Илия Минев е незаконно задържан на улицата, натикан в кола и отведен в Столично управление на МВР, където са му отнети документите за регистрацията на НДЗПЧ.

На 25 декември Независимото дружество за защита на правата на човека в България прави опит да проведе събрание във вилата на Екатерина Маркова в с. Полянци край Ихтиман. На срещата се явяват Илия Минев, Екатерина Маркова, Зейнеп Ибрахимова, Ибрахим Ибрахимов, Петър Манолов, Стефан Вълков, Орхан Пандурев, Юсуф Хюсеинов, Борис Лафчев, йеромонах Игнатий от Батановския манастир, Сабри Хамдиев, Иван Тодоров, Павел Стефанов и Димитър Томов.

На гарата в Ихтиман те са обсадени от служители на Шесто управление на ДС, СОУ и СГУ на МВР, задържани са и върнати по градовете им. Същия ден в 19 часа в дома на Екатерина Маркова в София се събират Илия Минев, Григор Симов, Павел Стефанов, Димитър Томов, Цветан Златанов, Зейнеп Ибрахимова, Ибрахим Ибрахимов.

Избрано е ръководство на Дружеството: председател – Илия Минев, секретар – Петър Манолов, говорител – Димитър Томов, координатор – Григор Симов. Пълномощници за Софийска област – Екатерина Маркова и Павел Стефанов, за Варненска област – Зейнеп Ибрахимова, за Русе – Сабри Хамдиев, за Михайловград – Цветан Златанов, за Асеновград – Стефан Вълков. Пълномощници в чужбина – експулсираните Едуард Генов, Минка Статева, д-р Христо Сватовски и Цеко Цеков.

На 25 декември, по време на учредителното събрание на Народен съюз за гражданска инициатива – Оборище, което се провежда край Русе във вилата на Любен Иванов Маринов, VI управление на ДС съвместно с ГСУ на МВР и окръжния прокурор арестуват Любомир Собаджиев, Любен Маринов, Стефан Нефедов, Димитър Ангелов и Иван Цонев Иванов от Русе и Румен Цанков Димитров от Лом. Иззети са учредителен протокол и програма на съюза и молба за регистриране до Районния съд в Русе. VI управление на ДС набелязва мерки за компрометиране на Илия Минев и за издаване на паспор-

ти на Любомир Собаджиев и Екатерина Маркова, за да напуснат страната. По същото време властите прекратяват заглушаването на предаванията за България на радио „Свободна Европа".

В края на декември в ЦК на БКП и Общинския комитет на БКП – София се обсъждат информациите на Шесто управление на ДС за контактите на Едуард Генов и Илия Минев с Клуба за гласност и преустройство. Партийното ръководство е разтревожено, че интелектуалците от Клуба могат да се обединят с антикомунистите от НДЗПЧ. Обсъжда се как да бъде отстранен Илия Минев от председателския пост на НДЗПЧ.

През януари 1989 г. етнически турци създават Дружество за подкрепа на Виена '89. Целите му са мониторинг върху спазването от България на виенските споразумения на Съвещанието за сигурност и сътрудничество в Европа, защита на гражданските права и противопоставяне на асимилаторската кампания. Водачи на Дружеството са Авни Алиев Велиев и Исмет Емрулахов от Джебел. И двамата са експулсирани от България през май 1989 г.

На 10 януари 1989 г. две журналистки, пристигнали за посещението на президента Митеран – Силви Кофман от „Монд" и Вероник Соле от „Либерасион", се срещат в дома на Екатерина Маркова в София с членове на НДЗПЧ. На следващия ден за „разпространяване на антиправителствени слухове" са арестувани членовете на НДЗПЧ Илия Минев, Григор Симов, Димитър Томов, отец Благой Топузлиев, Зейнеп Ибрахимова и Юсуф Бабечки. Арестите стават малко преди запланувана среща в Пловдив, в дома на поета Петър Манолов. Конфискувани са документи на дружеството и личният архив на Петър Манолов. На Илия Минев е нанесен побой и той е отведен в дома му в гр. Септември. Задържаните започват гладна стачка. В Русе е арестуван Любомир Собаджиев, също член на НДЗПЧ. Петър Манолов обявява безсрочна гладна стачка до връщането на ръкописите му и документите на НДЗПЧ. На 12 януари към стачката се присъединява Илия Минев.

На 13 януари в-к „Труд" публикува статия с обвинения срещу Независимото дружество за защита на правата на човека в България и персонално срещу Петър Манолов и Илия Минев. На 19 януари в-к „Работническо дело" публикува статия против отец Благой Топузлиев от НДЗПЧ, която го обрисува като „нравствено пропаднал и озлобен човек".

След френски дипломатически протест от 15 януари арестуваните членове на НДЗПЧ са освободени и поставени под домашен арест.

В посолството на Франция в София френският президент Митеран, който е на официално посещение в България, се среща на 19 януари с шестима членове на Клуба за подкрепа на гласността и преустройството: Блага Димитрова, Желю Желев, Радой Ралин, академик Алексей Шелудко, Копринка Червенкова и Николай Василев, и с още шестима, посочени от Политбюро: Ивайло Петров, Йордан Радичков, Стефан Продев, Светлин

Русев, Барух Шамлиев и Анжел Вагенщайн. Българските власти отхвърлят искането на френския културен аташе за среща на Митеран с Илия Минев. Президентът Митеран връчва на Тодор Живков Ордена на почетния легион.

Същия ден Европейският парламент приема резолюция, предложена от френския евродепутат Alfred Coste-Floret, осъждаща извършения на 11 януари арест на членове на Независимото дружество за защита на правата на човека в България. Международната хелзинкска федерация протестира срещу ареста на Любомир Собаджиев и Сабри Хамдиев, членове на Независимото дружество за защита на правата на човека от Русе, и поставянето под домашен арест на други 10 членове на НДЗПЧ.

Комитетът за защита на журналистите, базиран в Ню Йорк, и американският ПЕН център изпращат до Тодор Живков апели в подкрепа на Петър Манолов. Апелът на ПЕН клуба е подписан от Норман Мейлър, Алън Гинсбърг, Уилям Стайрън и Кърт Вонегът.

На 25 януари 27 членове на Клуба за подкрепа на гласността и преустройството изпращат писмо до държавните власти с призив да бъдат върнати ръкописите на Петър Манолов. Това са проф. Стоян Каролев, Иван Коларов, Евгения Иванова, Георги Друмев, Благой Димитров, Желю Желев, Стефан Продев, Мария Бойкикева, проф. Чавдар Кюранов, Димитър Стойчев, Димитър Новачков, Йордан Василев, Христо Радевски, Иван Радоев, Константин Павлов, Александър Миланов, Невена Стефанова, Владимир Левчев, Георги Величков, Михаил Величков, Уша Цонкова, Блага Димитрова, Елка Константинова, Деян Кюранов, Марко Ганчев, Искра Панова, Румен Леонидов. Призивът е прочетен от Блага Димитрова на 1 февруари по радио „Свободна Европа". На 3.02.1989 г. към подписката се присъединяват акад. Алексей Шелудко, Радой Ралин, Валери Петров, полк. о.з. Борис Спасов, Янаки Петров, Борис Христов, Антонина Желязкова, Христо Алексиев, Вера Смилкова, Петко Симеонов, Кирил Геров, Недялко Мерджанов, Иван Цанев, Ирина Акташева, Христо Писков, Велислава Дърева, Зина Маркова, Димо Димовски, Георги Мишев, Димитър Коруджиев, Петър Слабаков, Кирил Кадийски, Дамян Дамянов, Тодор Колев, инж. Станчо Петров, Надежда Александрова, Васил Станилов, Юлия Огнянова, доц. Розалина Новачкова, проф. д-р Светла Аврамова, Екатерина Йосифова, Ангел Ахрянов, полк. о.з. Павел Вергиев, Невена Мечкова, Александър Кънев (Брацигово).

Същия ден от България са експулсирани членовете на НДЗПЧ Зейнеп Ибрахимова и Юсуф Бабечки, представители на дружеството за Варненска област. На 11 февруари властите връщат личния архив на Петър Манолов и той прекратява гладната си стачка.

Група американски издатели и литературни агенти изпращат телеграма до Тодор Живков, с която протестират срещу преследването на Петър Манолов. На 9 февруари 1989 г. Американският комитет за сигур-

ност и сътрудничество в Европа връчва протест в българското посолство във Вашингтон срещу преследването на Илия Минев и Петър Манолов. Френският клон на Международния ПЕН клуб изпраща на 10 февруари писмо до българското посолство в Париж с протест срещу преследването на Петър Манолов.

Партийният орган „Работническо дело" публикува на 7 февруари пространна статия срещу НДЗПЧ, като го нарича „... терористична група, ръководена от фашисти", и обвинява западните медии, че подкрепят организацията. Илия Минев, според вестника „... самообявил се за председател на несъществуващото дружество", е обрисуван като фашист. Публикувана е подборка от стихове на Петър Манолов, която трябва да го представи като деградирала и вулгарна личност. Статията е препечатана на следващия ден от всички национални вестници. Започват открити партийни събрания, на които се гласуват декларации срещу НДЗПЧ и Петър Манолов.

Протест срещу публикацията в „Работническо дело" е написан от Едвин Сугарев, Владимир Левчев и Александър Кьосев, подписан от около 30 интелектуалци и внесен в редакцията на вестника. На 13 февруари в-к „Труд" публикува статия срещу Илия Минев, в която го представя като

пропагандатор на фашистката идеология и тероризма срещу евреите и прогресивните сили и водач на фашистки банди.

В. „Отечествен фронт" в статията „Досиета с кафяв цвят" цитира свидетелства на местни комунисти за *„фашистката дейност"* на Илия Минев от процеса срещу т.нар. Първи легионерски център през 1946 г.

На 20 май 1989 г. след продължителни заплахи от Държавна сигурност за живота на сина му от страната е експулсиран със семейството си Петър Манолов, секретар на Независимото дружество за защита на правата на човека. Той заминава за Париж, Франция.

На 8 февруари 1989 г. в Пловдив е учреден Независимият профсъюз „Подкрепа". Учредители са Константин Тренчев, Бойко Пройчев, Николай Колев – Босия, Петър Манолов, Цветан Златанов, Диана и Димитър Бояджиеви, Димитър Тренчев, Христо Генев, Огнян Велчев, Кояна Иванова, Николай Маджев. За председател е избран Константин Тренчев, за секретар – Огнян Велчев.

На 10 февруари четирима членове на разтурения през август 1947 г. БЗНС „Никола Петков" – Никодим Попов, д-р Сиво Чапаров, Михаил Михайлов (Пожаревски) и Железан Райков – изпращат искане до министър-председателя Георги Атанасов за реабилитация на Никола Петков.

Около 22 часа на 9 март близо до Орлов мост в София фотографът Симон Варсано е прострелян в краката от милиционери, докато пише със спрей лозунги срещу властта.

На 15 март Тодор Кавалджиев апелира по радио „Свободна Европа“ към министър-председателя Георги Атанасов за реабилитация на Никола Петков, за премахване на закона за разтурване на БЗНС „Никола Петков“ и за реабилитиране на съдените по този закон.

На 17 март председателят на НДЗПЧ Илия Минев прекратява гладната стачка, която е започнал на 12 януари, след като получава отговор от главния прокурор на своя протест за действията на МВР спрямо членовете на НДЗПЧ. След 62 дни гладна стачка Илия Минев тежи 38 килограма. Въпреки че главният прокурор определя действията на МВР като законосъобразни, самият официален отговор е значителен пробив в практиката на властта да игнорира апелациите на независимите групи и своего рода признаване на НДЗПЧ.

Организирана съпротива на турците. „Голямата екскурзия“. Тодор Живков е свален. Властта пада

През март 1989 г. се засилва ненасилствената съпротива на турците в България. Те започват открито да нарушават забраната да се говори на турски на публични места, а жените отново обличат традиционното си облекло. С отворени писма до прокуратурата и партийния орган „Работническо дело“ турците настояват за връщане на имената им. Първите гладни стачки на преименувани турци в селата Климент, Шуменско, и Таслаково, Силистренско, са отбелязани през април.

На 17 март по обвинения в тунеядство и създаване на социално напрежение в страната съдът в Стара Загора осъжда Николай Колев – Босия, поет, член на НДЗПЧ и на независимия профсъюз „Подкрепа“, на 18 месеца интерниране в Бобов дол. Босия е отведен незабавно в Бобов дол. На 20 март обявява гладна стачка. Двама от основателите на Независимия профсъюз „Подкрепа“ – Димитър и Диана Бояджиеви, са експулсирани от България.

На 7 април Стефан Чолаков и Румен Цанков, които са арестувани в края на 1988 г., след опит да основат Партия на Зелената маса, получават паспорти и им е наредено да напуснат страната.

На 11 април е създадено Независимото сдружение „Екогласност“. Два дни по-късно „Екогласност“ подава документи за регистрация. На 23 юни Софийски градски съд отказва регистрацията. „Екогласност“ подава жалба срещу решението.

На 12 април базираното във Франкфурт Международно общество за човешки права издава прессъобщение по случая с писателя Николай Колев –

Босия, който през март в нарушение на съдебните процедури е интерниран в Бобов дол с обвинение в „паразитизъм". Организацията съобщава, че Босия, който е на принудителна работа във въгледобивна мина, на 20 март е започнал протестна гладна стачка.

На 14 април Константин Тренчев, отец Христофор Събев, Любомир Собаджиев, Стефан Комитов и Петър Манолов започват гладна стачка в подкрепа на Николай Колев – Босия. Предвидено е тази да е първата от серия гладни стачки, като в следващите настояват да се включат много етнически турци.

На 15 април членове на НДЗПЧ създават организацията Мюсюлманска инициативна група. В нея влизат 35–40 етнически турци от района на Казанлък. Цели: защита на човешките права и религиозните свободи в България и борба срещу насилствената асимилация. Водещи фигури: Рамадан Рунтов, Ибрям Рунтов, Ферат Рунтов, Хюсеин Аджерлов.

На 6 май Севзи Реджепов Хюсеинов от с. Таслаково, Закир Исмаилов Мустафов от с. Правда, Хакъ Хакъев Мехмедов от с. Любен и Ремзи Сюлейманов Неджимов от гр. Дулово, Разградска област, започват гладна стачка с искания за връщане на рождените турски имена и прекратяване на политиката на етническа асимилация. Планирано е протестът да продължи до откриването на конференцията по човешките права на Съвещанието за сигурност и сътрудничество в Европа в Париж на 31 май. Това слага началото на масовите гладни стачки и протести на етническите турци в България.

ОУ на МВР – Хасково и Шесто управление – ДС осуетяват събрание на 14 членове на НДЗПЧ на 7 май в Хасково, между които Илия Минев, Константин Тренчев, Николай Колев – Босия, Борис Лафчиев (Лъхчиев?) и четирима преименувани турци от Хасковска област. Целта на събранието е да се създаде клон на дружеството в Хасковска област. Иззети са учредителният протокол и молбите за постъпване в дружеството, а участниците са принудително изпратени по местоживеене.

На 8 май седем етнически турци от с. Престое и от гр. Каолиново се присъединяват към гладната стачка. 36 етнически турци от Североизточна България се присъединяват към гладната стачка на 10 май. Към тях са всички близки на Хакъ Мехмедов – един от четиримата гладуващи от 6 май, на когото е съобщено в управлението на МВР в Дулово, че заедно със съпругата си и малкия си син трябва да напусне страната. Към стачката се присъединяват и семейства от Асеновград и Крумовград.

По радио „Свободна Европа" на 17 май е прочетено протестно писмо до Тодор Живков от Сабри Искендер, лидер на Демократичната лига за защита на правата на човека, експулсиран в Турция заради друго свое писмо от 14 май, с което настоява Живков да прекрати асимилаторската си политика. Същия ден Шуменското окръжно ръководство на Демократичната лига ре-

шава на всеки пет дни по петима турци да обявяват щафетна гладна стачка до окончателното решаване на въпроса с връщането на майчините имена, а в окръга да започнат мирни масови демонстрации от 18 май, като решението изпращат до главния прокурор, министъра на правосъдието, централните вестници и радио „Свободна Европа". На 18 май нови 200 етнически турци се присъединяват към гладната стачка срещу политиката на насилствена асимилация. Гладните стачки започват да се разпространяват и в Югоизточна България.

Арестуването на местния лидер на съпротивата срещу „Възродителния процес" предизвиква мирен протест на 3000–10 000 души в центъра на родопския град Джебел. Протестиращите скандират лозунги в подкрепа на преустройството и на съветския лидер Михаил Горбачов. Шествието поздравява гладуващите в квартал „Изгрев" и протестиращите се разотиват мирно с намерение на следващия ден да бъдат отново на площада. През нощта Джебел е блокиран, извършени са масови арести и побой над арестуваните в милицията. Исмет Исмаил Хасанов, секретар на Дружеството за подкрепа на Виена '89, е разпитван за ролята му в организирането на протестите.

12 души от Стара Загора изпращат отворено писмо до Тодор Живков на 18 май с призив за легално възстановяване на Земеделския съюз като опозиционна партия, реабилитация на Никола Петков и на другите земеделци, репресирани след 1944 г., и амнистия за всички настоящи политически затворници.

На 20 май в с. Пристое, Шуменско, е проведен първият в Североизточна България митинг на български турци срещу „Възродителния процес". Демонстрацията продължава в Каолиново, участват около 5000 души от околни села. При сблъсъците с милицията загива 47-годишният автобусен шофьор Неджеб Османов Неджебов от с. Кус. На 21 и 24 май милицията разпитва Гюлтен Османова, член на Независимото дружество за защита на правата на човека, за организирането на демонстрацията в Каолиново.

В близкото до Каолиново село Тодор Икономово след ареста на правозащитника Тахир Алиев избухват протести. На 21 май милиционерите от спецотряд използват оръжие. Загиват трима демонстранти – Хасан Алиев Арнаудов на 45 г., Мехмед Лорн (?) на 55 г., и Мехмед Салиев Рашидов на 37 г., 16 други са ранени. На същия ден има сблъсъци в Силистренски окръг. В Дулово демонстрират 3000 души. При опит да влязат в Дулово около 200 души от селата Черник, Вокил, Овен, Окорш и Паисиево са спрени от милиционерски кордон в покрайнините на града и се стига до ръкопашен бой.

Демонстрация в село Правда, която трябва да се присъедини към демонстрантите в Дулово, е разтурена мирно. Със сила е разпръсната демонстрация в село Босна с участници и от селата Искра, Бащино и Дичево, която трябва да се присъедини към демонстрацията в Дулово.

Започналото след 6 май експулсиране на лидери и активни участници в протестите и гладните стачки става масово и е разпоредено с окръжно, подписано от първия заместник-министър на вътрешните работи Григор Шопов на 21 май. Местните управления на МВР им издават международни паспорти (по закона, гласуван на 10 май, който трябва да влезе в сила от 1 септември 1989) и ДС принудително ги извежда извън страната. До 7 юни, когато Турция отваря границите си и започва масовото изселване на етнически турци, са експулсирани около 5000 души.

Между 21 и 25 май стават демонстрации в Разградско. В селата Йонково, Самуил, Владимировци – около 300 души. В с. Тодорово – около 200. В селата Белинци и Духовец – около 150. В село Китанчево – 50 души. Съобщава се за сблъсъци между милицията и младежи в Исперих и в с. Подайва. Демонстрация в Разград е разпръсната със сила.

На 22 май в Толбухин се провежда демонстрация на 4000–5000 етнически турци с искания за граждански права. Най-ожесточеният сблъсък в Североизточна България между протестиращи български турци и органи на реда се случва на 23 май в село Езерче, Разградско. Убити са двама демонстранти.

Антон Запрянов от НДЗПЧ и отец Христофор Събев от Комитета за защита на религиозните права огласяват декларации, с които осъждат извършеното на 20 и 21 май насилие от милицията и армията срещу протестиращите етнически турци и апелират към сдържаност и мъдрост и за спазване на гражданските права на етническите малцинства.

На 23 май БТА съобщава за демонстрациите в районите с компактно турско население с обяснението, че те са били предизвикани от неверни слухове за промяната в законите за паспортите и гражданството и са били инспирирани от чужди радиостанции и местни екстремисти. Съобщено е за смъртта на трима души при сблъсъците със сили на реда, но е казано, че единият е умрял от инфаркт, а другите двама – от рикошират куршуми при предупредителни изстрели. БТА не съобщава, че демонстрантите са етнически турци и че протестират заради нарушаването на малцинствените им права.

На 24 май има демонстрация на няколко хиляди турци в Шумен. Съобщава се за демонстрации в Дългопол (Варненско), Бели Лом (Разградско), гара Хитрино (Шуменско), Ябланово (Сливенско), Орляк (Толбухинско) и няколко други села във Варненско.

Заради декларациите срещу насилието върху протестиращите турци в Североизточна България в Главно следствено управление в София на 26 май са задържани Константин Тренчев, Антон Запрянов, Хасан Бялков, Николай Колев – Босия – членове на независимия профсъюз „Подкрепа“ и на НДЗПЧ. Следствието се опитва да докаже, че те, заедно с арестуваните по-късно отец Христофор Събев и Тодор Гагалов, са подстрекателите на майските вълнения. Освободени са на 4 септември 1989 г.

На 26 и 27 май има многолюдна демонстрация в гр. Хлебарово, Разградско, демонстрации в Търговище, Омуртаг, село Бенковски (Добричко), село Медовец, Варненско. В с. Медовец са убити двама души: Назифе Хасан и Шакир Мехмед. В Шумен демонстрират около 2000 души.

Демократичната лига за защита на правата на човека, Независимото дружество за защита на правата на човека в България и Дружеството за подкрепа на Виена'89 са основните организации, които подготвят протестите на българските турци срещу насилствената асимилация. Тези организации са и в основата на „майските събития", които провокират „Голямата екскурзия" и евентуално ще допринесат значително за падането на комунистическия режим през есента на 1989 г.

Българският национален фронт (БНФ) в САЩ изпраща официални протести до Генералния секретар на ООН и до президентите и министър-председателите на страните от Европейския съюз и НАТО, с които ги информира за нарушаването на човешките права в България и апелира за незабавни постъпки пред българските власти за осигуряване на безпрепятствен достъп до информация на световните агенции за масово осведомяване. Документът на БНФ е подписан от д-р Никола Алтънков, председател на организацията, и д-р Иван Дочев, почетен председател. Апелът на БНФ е последван от протести и петиции до официалните власти в западноевропейските страни, САЩ и ООН, отправени от други български емигрантски организации и съюзи.

Тодор Живков прави официално изявление по телевизията на 29 май за напрежението „в определени райони на страната сред някои групи от населението, подстрекавани от външни сили", обвинява Турция, че провежда антибългарска кампания и подстрекава към изселване на „ислямизираното българско население", и я призовава да „отвори границите си за всички български мюсюлмани, които искат да отидат в Турция временно или да останат и да живеят там".

На 2 юни подкрепа за изявлението на Тодор Живков изказват казионният БЗНС и Висшият духовен мюсюлмански съвет. В реч на Околчица на честванията на Ботев председателят на Съюза на българските писатели Павел Матев заклеймява

> *мръсната кампания, организирана и инспирирана от реакционни кръгове на Запад и особено усърдно разпалена от известни кръгове в република Турция.*

На 6 юни в изявление по Радио София главният мюфтия Недю (Недим) Генджев подкрепя изявлението на Тодор Живков. Радиото съобщава, че Евангелската петдесятна църква и Католическата митрополия в Пловдив също са декларирали подкрепа за изявлението на Живков.

Изявлението на Тодор Живков предизвиква вълна на масово изселване в регионите с компактно турско население. Появява се терминът **„Голямата**

екскурзия". В периода май–август 370 000 етнически турци продават имуществото си и потеглят за Турция. От тях около 320 000 успяват да пресекат границата, преди да бъде затворена от турската страна на 21 август. Международните хуманитарни организации оценяват това като най-голямото етническо прочистване в Европа след Втората световна война.

Държавата оказва натиск за изселване чрез спешно раздаване на паспорти и документи за пътуване по домовете и работните места на българските турци. Не се прави и опит за прикриване на етническия принцип, по който става издаването на паспортите. Властите неофициално обещават по-бързо уреждане на документите на всеки, който продаде веднага недвижимото си имущество, за да бъде прекъсната възможността за завръщане. В бързината на депортацията хиляди български турци продават къщите си за символични суми. Психологически натиск за изселване се оказва върху учениците в училищата и върху работниците в предприятията.

На 7 юни Турция отваря границите си за масово изселващите се български турци и създава приемателни пунктове за пристигащите при контролно-пропускателните пунктове Капъкуле – Капитан Андреево и Дерекьой–Малко Търново. Турското правителство създава палатков лагер с капацитет за 10 000 души край Люлебургаз за пристигащите изселници от България. Турската телевизия започва серия от предавания за лагера в Белене.

На 9 юни 1989 г. бивши членове на опозиционния БЗНС „Никола Петков" правят опит за сбирка в с. Славовица. Два дни по-късно хиляди хора от цяла България участват в честванията в Славовица на 110-годишнината от рождението на земеделския водач Александър Стамболийски.

На 12 юни турската страна съобщава, че първият палатков лагер в Турция е запълнен с повече от 10 000 души и други два за 15 000 души са създадени край българската граница. След една седмица броят на етническите турци, преминали в Турция, е вече 44 000.

На пресконференция в София на 22 юни заместник-министърът на външните работи Иван Ганев съобщава, че 7 души са загинали и 28 са били ранени при турските протести за човешки права през месец май; 150 000 български мюсюлмани са получили паспорти, а други 100 000 са подали документи; 49 души са арестувани за *„нарушаване на обществения ред"* и се водят 33 следствени дела.

Съобщава се, че към 12 юли турските бежанци са вече 137 000 души, а 25 000 от тях са намерили работа. Върховният комисар на ООН за бежанците постановява етническите турци, напускащи България за Турция, да бъдат определени за бежанци и да получат помощ от организацията.

На 18 юли група интелектуалци излизат с декларация в подкрепа на българските турци и се обявяват за връщането на рождените им имена. Декларацията е връчена в Народното събрание и е изпратена до медиите.

На 26 юли турският външен министър съобщава, че бежанците са 202 000 души. Британският парламентарист консерватор Дейвид Аткинсън, който е бил на посещение в България от 13 до 19 юли в тричленна комисия на Съвета на Европа, заявява пред британския Парламент, че основните човешки права на турското малцинство в България са били отнети и това е предизвикало масовото изселване. На 31 юли Американският конгрес приема резолюция, осъждаща действията на българското правителство срещу турското малцинство.

На 8 август България отхвърля предложението на Турция за преговори за изселническа спогодба. На следващия ден Генералният секретар на НАТО Манфред Вьорнер прави декларация от името на държавите – членки на НАТО, осъждаща насилието на българските власти над етническите турци и отказа на България да преговаря за изселническа спогодба с Турция:

Политиката на насилствена асимилация и репресии срещу българските граждани от турски произход продължава вече близо 5 години в противоречие със споразуменията на Съвещанието за сигурност и сътрудничество в Европа.

На 16 август бежанците в Турция са 287 000. Около 2 часа сутринта на 22 август Турция затваря границите си, тъй като е в невъзможност да приеме повече изселници. Турция обявява, че вече ще пропуска само граждани с турска виза и че продължава да настоява пред българското правителство за започване на преговори за изселническа спогодба. На 5 септември турското правителство съобщава, че от края на май около 320 000 бежанци са преминали в Турция, от тях около 6000 души са се завърнали в България.

На 30 август Висшият духовен мюсюлмански съвет осъжда *„антибългарската кампания на турското правителство"* и отново заявява, че мюсюлманите в България се радват на пълна религиозна свобода.

През лятото на 1989 г. Любомир Собаджиев от Русе и Славомир Цанков от Плевен създават „Комитет 273". Той си поставя задача да информира света за политическите затворници в България. В него се включват и Борис Христов, Радой Ралин, Георги Величков, Красимир Кънев, Вероника Николова, отец Иван Бонев, Зоя Комитова, Константин Георгиев, Андрей Дюкмеджиев, Пламен Даракчиев, Волен Сидеров. Комитетът е наречен така по члена в Наказателния кодекс, който инкриминира опозиционната дейност и по който са изпратени в затвора много политически затворници. Любомир Собаджиев е моряк по професия, на два пъти политически затворник, осъден за първи път през 1969 г. за организирането на младежка група, която разобличава корумпираните властници.

На 16 юли НДЗПЧ се разцепва, или по-скоро е превзето от Софийската секция. Тя е новосъздадена и в нея липсват бившите политически затворни-

ци и концлагеристи, които основаха дружеството. Провежда се събрание, на което присъстват Константин Георгиев, Мариана Златева, Рут Леви, Драгомир Цеков, Коце Иванов, Димитър Томов, Румен Воденичаров, Магда Георгиева, Волен Сидеров. Те избират за председател Румен Воденичаров.

На 26 юли НДЗПЧ и независимият профсъюз „Подкрепа" започват щафетна гладна стачка с искане за освобождаване на арестуваните Константин Тренчев, Николай Колев – Босия, Антон Запрянов, Тодор Гагалов, отец Христофор Събев и Хасан Бялков.

Трима защитници на човешките права са осъдени на затвор на 18 август след двудневен процес във Варна, обвинени в подстрекаване на вълнения и разпространяване на клевети срещу държавата. Шукри Шерифов, етнически турчин, който е написал отворено писмо с призив за малцинствени права и етническа толерантност, разпространено по западните радиостанции през май, е осъден на 10 месеца затвор. Али Топалов и Марлена Ливиу са осъдени на по 6 месеца затвор.

На 9 септември Шуменският съд осъжда трима етнически турци на затвор за участието им в демонстрациите за граждански права в Шумен. Злати Щерев Манолов, на 31 години, получава 5-годишна присъда, а Юлиан Игнатов Анев, на 25 години, 15 месеца затвор за това, че са „попречили на милицията при изпълнение на задълженията ѝ". Фидан Демиров Горанов, на 59 години, е осъден на 18 месеца затвор по чл. 273 от НК за „разпространяването на клевети срещу властта".

На 10 октомври Костадин Иванов, 44-годишен работник от Михайловград и член на НДЗПЧ, е осъден от Михайловградския районен съд на 22 месеца затвор по чл. 148 и чл. 273 от НК.

В градинката пред „Кристал" в София на 14 октомври „Екогласност" започва събирането на подписи срещу проекта „Рила–Места". Ден преди това се съобщава за създаването на казионен национален младежки екологичен клуб към ЦК на ДКМС в София.

Между 16 октомври и 3 ноември 1989 г. в София се провежда международен Екофорум в рамките на Съвещанието за сигурност и сътрудничество в Европа. България е критикувана от западногерманския министър на екологията Клаус Тьопфер за нарушаването на международните споразумения за човешките права и специално за репресиите върху турското малцинство и за преследването на независимите правозащитни и екологични организации. Подобна критика отправя и британският делегат сър Антъни Уилямс.

На 17 октомври „Екогласност" провежда първата си пресконференция в частен апартамент в София. Срещата, на която присъстват около 30 чужди и български журналисти и западни дипломати, е определена от говорителя на „Екогласност" Петър Берон като първата независима пресконференция в България от 40 години. Същия ден четирима членове на „Екогласност" са

арестувани от милицията при разлепването в София на плакати, призоваващи правителството да се ангажира с екологията. Деян Кюранов, Петър Стайков, Станимир Петров и Красимир Кънев са освободени след 5-часов разпит.

На 19 октомври крилото на НДЗПЧ, водено от Румен Воденичаров, провежда първото си публично събрание в Южния парк в София. Присъстват около 150 души, събрани са подписи под петиция за освобождаването на члена на НДЗПЧ Костадин Иванов, осъден в Михайловград на 22 месеца затвор за „хулиганство" и „създаване на недоверие към властта".

На 20 октомври 1989 г. в препълнения салон на кино „Петър Берон" в столицата се провежда първото публично събрание на „Екогласност", на което присъстват 700–800 граждани. Лидерите на сдружението излагат програмата и целите му. Пред сградата на киното членове на Независимото дружество за защита правата на човека в България скандират антикомунистически лозунги и раздават листовки.

На 25 октомври дузина американски, британски, холандски и френски дипломати и журналисти, включително заместник помощник държавният секретар на САЩ Джошуа Гилдър, се присъединяват към активистите на „Екогласност", които отиват в градинката до „Кристал" за събирането на подписи. Униформени и цивилни служители на МВР и ДС правят опит да им попречат.

На следващия ден службите за сигурност пресрещат активистите на „Екогласност" и ги предупреждават да не провеждат акцията си до „Кристал", а в Южния парк, закъдето имат разрешение от кметството. След отказа им милиционери задържат шестима от лидерите на сдружението. По пътя към бул. „Раковски" още няколко са задържани от милицията под предлог за паспортна проверка. В градинката при „Кристал" униформени милиционери и цивилни служители на службите за сигурност нанасят побой и арестуват около 20 от лидерите на протеста на „Екогласност". Те са откарани с автобуси, в които побоят продължава, до Южния парк и там са освободени. Любомир Собаджиев е принудително изведен от София и откаран към Русе.

На 21 октомври Независимият комитет за защита на религиозните права, свободата на съвестта и духовните ценности организира религиозна служба в православна църква в София в памет на жертвите на всички екологични катастрофи.

На събрание в Южния парк в София на 28 октомври новото Независимо дружество за защита на правата на човека обявява, че 72-годишният председател Илия Минев е подал оставка по здравословни причини и на негово място е избран Румен Воденичаров. Илия Минев не е подавал оставка, той и повечето от членовете на оригиналното НДЗПЧ също провеждат свои събрания в Южния парк, но ДС прави всичко необходимо да ограничи мероприятията им, да спре тяхната дейност и да ги върне в нелегалност.

На 2 ноември Илия Минев се изплъзва от контролиращите го коли на ДС в гр. Септември и изминава пеш 10 километра до Белово в опит да пристигне в София. В околностите на Белово е настигнат от служителите на ДС, нанесен му е тежък побой и в безсъзнание е върнат в дома му.

На 9 ноември пада Берлинската стена. На заседание на Политбюро Тодор Живков подава оставка като генерален секретар на ЦК на БКП. По предложение на Георги Атанасов Политбюро решава на пленума на ЦК на следващия ден за нов генерален секретар да бъде издигната кандидатурата на Петър Младенов, който по всяка вероятност е и съветския избор за поста. По поръчение на Политбюро Живков се среща със съветският посланик Шарапов, за да му съобщи за взетото решение. Посланикът Шарапов уведомява Москва.

На свикания за 10 ноември Пленум на ЦК на БКП участниците вече знаят за оставката на Живков. На сутрешното заседание след встъпително слово на Тодор Живков пленумът разисква неговия

Доклад по някои актуални проблеми на развитието на страната и преди всичко на икономиката.

Разискванията приключват, без да се даде думата на Живков за заключително изказване по доклада. В почивката Андрей Луканов се среща с членове и кандидат-членове на ЦК, за да подсигури гласуването на оставката на Тодор Живков.

Следобедното заседание е по организационни въпроси: приемане оставката на Живков и избор на нов генерален секретар. След множество изказвания това на академик Николай Ирибаджаков е първото, призоваващо Живков да не подава оставка. След това изказване председателстващият заседанието Георги Атанасов решава да даде почивка, след която се пристъпва към гласуване.

Тодор Живков не получава думата. Оставката е гласувана, на Живков е изказана благодарност за *„продължителната му и самоотвержена работа"* и за нов генерален секретар е избран Петър Младенов. Съветският лидер Горбачов изпраща телеграма до Петър Младенов с поздравления за избирането му и обещание за подкрепа в извършването на радикални реформи.

След три дни, на 13 ноември, Политбюро решава да възстанови партийното членство на 11 дисиденти, изключени от БКП, и да върне на работа тези, които са били уволнени. Повечето са от Клуба за защита на гласността и преустройството. Същия ден в дома на Николай Хайтов представители на неформалните организации се срещат с Андрей Луканов. Организатор и инициатор на срещата е Блага Димитрова. Присъстват Анжел Вагенщайн, Блага Димитрова, Валери Петров, Деян Кюранов, Едвин Сугарев, Желю Желев, Йордан Василев, Марко Ганчев, Петко Симеонов, Петър Берон, Стефан Продев, Тончо Жечев.

Почти всички участници в срещата са комунисти – членове на Партията или бивши членове. Повечето от тях имат вече създаден ореол на „дисиденти". Не е известно някой от тях да е бил съден, изпратен в концлагер, изселен, въдворен или бил в затвор по времето на комунизма. Съмнително е също дали някой от тях е противник на комунизма. Между тях има активни борци против фашизма и участници в конспиративна партийна работа – включително убийства – преди преврата от 9 септември 1944 г.

Преди да започнат разискванията, Андрей Луканов предлага да видят новините, в които е съобщено за възстановеното партийно членство на някои от присъстващите. Запитан от Йордан Василев дали ще продължи преследването на дисиденти, Луканов заявява, че няма да бъдат преследвани, но настоява да не правят партия.

На 14 ноември около 20 студенти от Софийския университет „Св. Климент Охридски" учредяват Независимо студентско дружество (НСД) с председател Емил Кошлуков (през 1988 г. той е пуснат от затвора, където е излежавал шестгодишна присъда за бунт). На 17 ноември в 272-ра аудитория се провежда събрание, над 500 студенти се записват в организацията. През ноември и декември в повечето висши учебни заведения в страната възникват структури на НСД. Идеологическите дисциплини започват да отпадат под натиска на студентите. На 2 декември НСД прераства във федерация на студентски организации в цялата страна.

На 14 ноември новият комунистически водач Петър Младенов има среща с дисиденти и интелектуалци, между тях Петър Берон от „Екогласност", Стефан Продев, Радой Ралин и Никола Попов.

На 17 ноември Народното събрание освобождава Тодор Живков от длъжността председател на Държавния съвет. На неговото място е избран Петър Младенов. Народното събрание отменя член 273, по който са съдени дисиденти и членове на независими групи, и приема закон за амнистия на престъпленията по чл. 273:

> *лицата, извършили престъпления по чл. 273, се освобождават от наказателна отговорност, от изтърпяване на наказанието и от последиците на осъждането.*

Същия ден на площада пред Народното събрание Отечественият фронт напомня за съществуването си и организира казионен митинг в подкрепа на промените и на новото ръководство на Партията. Участват около 10 000 души.

Първият масов митинг на опозицията – вероятно проверена, избрана и лансирана от служби на Партията и ДС – се провежда на 18 октомври. Около 50 000 души са на площада пред храма „Св. Александър Невски". На митинга говорят Александър Каракачанов, Петко Симеонов, Константин Тренчев, Георги Мишев, Румен Воденичаров, Петър Гогов, Едвин Сугарев, Желю

Желев, Блага Димитрова, Радой Ралин, Петър Берон, Анжел Вагенщайн, Чавдар Кюранов.

От 13-те говорители само Петър Гогов е бил в затвор по времето на комунизма, а 6-има са АБПКФ или техни синове. Александър Каракачанов и Петко Симеонов не допускат Илия Минев да говори. Активисти от района на Гоце Делчев съобщават, че милицията е забранила на помаците от Гоцеделчевско да дойдат в София, за да се присъединят към митинга.

Опити за установяване броя на жертвите на комунизма

Официално и формално в новата история на България 10 ноември 1989 г. се смята за датата на сриването на комунистическия режим в България и – същевременно – началото на развитието на страната като свободна и независима демократична държава.

Двадесет и осем години след тази „паметна" дата би трябвало да са достатъчни за преброяване и уточняване на жертвите, които българската нация и народ понесоха в резултат на усилията на една партия да разруши конституционния ред и сигурността на държавата и да я превърне в колония на една велика сила, в „задунайская губерния", или в „народна република", все едно. Задачата не е лека, понеже управляващите са оставили много малко следи.

Архивни материали по този въпрос – доколкото съществуват – са белязани „секретно" и сигурно никога няма да излязат на бял свят. Много от тях около и след 9 ноември 1989 г. са сигурно унищожени. Но огромното значение на отговорите, които се дължат на общество, нация и народ, си струват труда, който изследователите полагат и ще полагат и в бъдеще за проследяване, преброяване, уточняване и анализиране на събитията, които доведоха до 9 (10) ноември 1989 г. Абсолютно важна съставка в това отношение е да се уточни броят на жертвите, дадени от българския народ за 45-те години на комунистическо управление.

Броят на жертвите на комунизма в България за периода от 9 септември 1944 до 9 ноември 1989 г. е труден за установяване главно поради липсата на официални данни, издадени от държавни агенции както преди, така и след 1989 г. Подобно е положението и в другите бивши социалистически страни, както и в бившия СССР. Тези трудности, разбира се, се явяват винаги, когато става въпрос за масови убийства, главно геноцид и демоцид, понеже извършителите – държавна власт – по разбираеми причини са незаинтересувани да доставят сведения на изследователи и анализатори.

Дори за такива ясно прононсирани и известни събития като арменския геноцид и еврейския Холокост сведенията са непълни, оскъдни и предмет на спорове и препирни между изследователи и до днес. Сведенията относно комунистическия демоцид – общо и по държави и периоди – са още по-оскъдни. Това положение, разбира се, не е повод учените, които се занимават с подобни проблеми, да се откажат от анализи и заключения и от изложението в настоящия труд става ясно, че задачата, колкото и да е трудна, не е неизпълнима.

Вече бе споменато, че задачата на изследователя, който ще се опита да налучка възможно най-точния брой на жертвите на комунизма в България от 1944 до 1989 г., не е от най-лесните. Официални сведения – както в архивите преди 1989 г., така и след това – общо взето, липсват; тези, които се поднасят, са недостатъчни, непълни и неточни, а има и опити за умишлено скриване на истината.

Историкът е свикнал да работи с документи, и то писмени, и не е чудно, че някои историци в България използват липсата на адекватна информация като извинение, за да откажат да разискват проблема или да го пренебрегнат поне до времето, когато ще има на разположение що-годе меродавни сведения. Разбира се, че има и такива, които без особени усърдия или угризения за несвършена работа подават неверни числа.

Ако историкът трябва да мълчи при липсата на адекватна информация, предпочита да изчака, преди да се произнесе, или просто дезертира от дълга си пред професията и обществото. Той фактически оставя полето на историята в този аспект в ръцете на специалисти от други области на хуманитаристиката (които разчитат на методологията, установена в техните науки, която им създава по-широки възможности за работа там, където адекватна информация липсва, е непълна или направо грешна или фалшива).

Политологията и социологията, за разлика от историята и археологията, притежават свои методи на работа, специфични за тяхната сфера, и при случаи с непълна, неточна или неадекватна информация имат повече възможности за действие, отколкото традиционният историк. При липса на източници, на които може да се разчита стопроцентово, или при наличие само на податки историкът често се чувства безпомощен, но не и политологът или социологът.

Затова изглежда, че повечето съществени приноси в областите на геноцида, демоцида, мортакрациите [A] и въобще масовите убийства излизат изпод перото на хуманитаристи, но не непременно историци. Нерядко те успяват там, където историците буксуват. Повтаря се случилото се вече с изследователите на

[A] За новия термин „мортакрация", прилагателно „мортакратичен" – вж. трета част.

геноцида и Холокоста в миналия век: редица от тях не са историци, но техните постижения мъчно могат да бъдат отречени, пренебрегнати или отхвърлени.

Раул Хилберг, Люси Давидович, Хана Аренд, Ханс Гюнтер Адлер, Майкъл Беренбаум, Рафаел Лемкин и Примо Леви са изтъкнати имена, внесли огромен принос в разработването на историята и същността на Холокоста, макар че нито един от тях не е „легитимен" историк. Аренд е философка, Хилберг – политолог, Леви – химик, Лемкин – юрист, Адлер и Давидович – педагози, Беренбаум е равин и професор по еврейски науки, но трудовете им, както и наследството, оставено от тях на бъдещи изследователи на същата материя, са значителни.

Вярно е, че разработките в областта на комунистическия демоцид на Роберт Конкуест и Стефан Куртоа са дело на историци, но Бенджамин Валентино и Рудолф Рамел са политолози, Джонатан Брент – литератор, Гунар Хайнзон – социолог, Стивън Роузфилд – икономист, Димитри Волкогонов – военен, Александър Яковлев – идеолог и политик (член на Политбюро на КПСС), и Александър Солженицин – физик, математик и писател. Последните трима са руско-съветски изследователи с голям принос в разбирането и уточняването на броя на жертвите на комунистическия демоцид, и то не само в бившия СССР, но и в света.

Разработките в областта на жертвите на демоцида в България, колкото и да са оскъдни и анекдотични, също не са запазена марка на историци. Иронията в българския случай е, че общо взето, родните историци не се занимават с проблема на жертвите на комунизма. За сметка на това чужди изследователи – главно американци – са внесли и продължават да внасят лъвската част от изследванията по този въпрос. Същата забележка важи и за изследванията по историята на БКП и България в периода 1940–1990 г. – вече отбелязано в главата „Оценка на изворите". По причините за този дефицит на качествени изследвания (и знания?) биха могли да се напишат няколко докторски дисертации.

Съществува съгласие/консенсус (негласно?) върху числото 30 000 като пределно високо число за жертвите (31 000 според професор Диню Шарланов във втория том на *„Черната книга"*). Митичното значение на това число бе вече разгледано, но си заслужава да се спомене отново във връзка с жертвите след Девети септември 1944 г. Знае се, че е имало масови клането и необуздан терор в първите месеци след преврата, но почти не се говори за периода от 1945 до 1989 г. Изглежда, че миопичното виждане на събитията, според което убийствата са главно, ако не единствено, през 1944 г. – тези в 1945 г. са с присъди, – е сътворило тенденцията за ограничаване на изследванията до този период и пак до числото 30 000.

Някои по-млади изследователи – дисиденти? – напоследък говорят за не повече от няколко хиляди (Везенков през 2014 г.: между 4000 и 7000).

Други, не толкова млади, не остават по-долу: не повече от 2700–3000 души (Божидар Димитров, също през 2014 г.). С течение на времето даже числото 30 000 вероятно ще се поднася като преувеличено. Сигурно няма да изглежда прилично, ако комунистите са убили повече българи от турците по време на Априлското въстание – 30 000 (пак!), според сведения на историци. Неприлично, понеже тогава турци убиват българи, а след 9 септември 1944 г. българи избиват българи. Необходим е обзор на достъпните и известни сведения, колкото и те да са непълни, неточни или произволни.

Броят на **военнопрестъпниците в България, онези, които според твърденията на историците и комунистическите пропагандатори биха подлежали на съдебно преследване**, е уточнен от **Минчо Нейчев**, министър на правосъдието, който през 1948 г. ги посочва *„около 200"*.

Доклад на **министъра на вътрешните работи** от 16 ноември 1944 г. съобщава за арестувани до този момент 28 630 души.

В отчет до Г. Димитров в Москва от 20 ноември 1944 г. **Минчо Нейчев** съобщава, че броят на подсъдимите по Народния съд ще бъде около 10 000 души. Какво ще стане или е станало с другите задържани – 18 630 души?

Главният народен обвинител **Георги Петров** уверява ЦК на БКП, че до излизането на наредбата-закон за Народния съд от 6 октомври 1944 г. като „безследно изчезнали" могат да се считат около 5000 души.

На заседание на Секретариата на ЦК на БКП в края на юни 1945 г. Антон Югов казва, че селата „са добре прочистени от фашисти" и в повечето от тях броят им се „движел от 3–5–6 човека". По това време според Статистическия годишник в страната има 4419 села и 237 градове. Ако се вземе средно число по трима „безследно изчезнали" във всяко село, стават 13 257, при 4-ма – 17 676, при 5 – 22 095, при 6 – 26 514, **без градовете**.

През 1982 г. полковник Ангел Топкарев от МВР съставя **поименен** списък на „безследно изчезналите" по градове и области. При тяхното сумиране се получава цифрата 1904 души, за София е най-голяма – 965. От неговата справка личи, че е направена само по открити архивни материали, които не са нито пълни, нито окончателни. Така за Сливен и Сливенско се дават само имената на 32 души, а по сведение на Градския народен съвет от 1952 г. те са 149. За Бургас и Бургаско се посочват 46 души, а по справка на Окръжната прокуратура в Бургас от 1956 г. са 218 и т.н.

В края на октомври 1945 г. в България пристига Марк Етридж, журналист и пратеник на Държавния департамент на САЩ. В разговора му с Цола Драгойчева става дума и за *„наказаните фашисти"*. Тя му съобщава за около 10 000 души, в това число осъдените на смърт от Народния съд. На път за Москва Марк Етридж споделя, че *„ще докладвам тези числа във Вашингтон, но според мен тези данни са непълни"*. От събраните от него сведения Етридж

стига до убеждението, че вероятният брой на избитите се движи от 20 000 до 30 000 души. Това число се отнася за период от по-малко от 2 месеца.

Професор Мито Исусов в статия във в-к „Век 21" от 6 март 1991 г. сочи цифрата 18 000 убити.

Професор Георги Марков в книгата си *„Българската история вкратце"*, С., 1992, също говори за 18 000 души.

Министърът на вътрешните работи Христо Данов съобщава на заседание на Народното събрание за 25 000 „безследно изчезнали" – в-к „Демокрация", 2 февруари 1991 г.

До 1950 г. са осъдени на смърт по други процеси, най-вече горянските – 10 381 души, без да става дума за изпратените и загинали в концлагери след 1950 г. В същото време само за три месеца, от септември до ноември 1944 г. – до началото на т.нар. Народен съд, – БКП избива без съд и присъда 31 106 души. Това твърди Христо Марков в сайта си **toross**.

Според различни оценки броят на убитите и безследно изчезналите през този период е между 20 000 и 40 000 души. Твърдението е на Момчил Методиев (2008).

„Само в периода септември–октомври 1944 г. са избити без съд и присъда между 20 000 и 30 000 души" – в-к „Истина", №7/1994 г.

Общият броя на умъртвените от комунистическия режим в България възлиза на 112 000 души: в-к „Демокрация", 20 януари 1994 г.

Според Александър Везенков (2014) и интервю в сп. „Тема" (март 2014 г.):

> *Със сигурност убитите през месеците непосредствено след 9 септември са над 4000 и вероятно под 7000, става дума за земите в днешните граници на България.*

Само за седмица след 9 септември 1944 г. са избити без съд между 28 000 и 30 000 души. За седмица! Други източници сочат 32 000: vencivaleri1951 в сайта toross 3 март 2012 г. Същият: До Нова година (за по-малко от 4 месеца) избитите са 100 000. За целия комунистически период репресираните са 300 000 http://toross.blog.bg/photos/32262/original/scan0002.jpg, 03.09.2012.

Във филма „Народен дом на терора" – репресирани след 9 септември 1944 г. са над 300 000: https://www.youtube.com/watch?v=iYAleMb2IYc.

Васил Златаров: „По данни на Диню Шарланов и Поля Мешкова непосредствено след 9 септември 1944 г. изчезват безследно 700 легионери, а около 6000 са изпратени на лагер. „Повик на времето" във в-к „Демокрация", 5 февруари 1996 г.

Царица Йоанна в спомените си посочва 138 хиляди души, убити в първите години след 9 септември 1944 г.:

Официалната цифра, съобщена от правителствените власти няколко години по-късно [след 1945 г.], бе 138 хиляди за една страна от седем милиона жители. Но действителните цифри са по-високи.

Книгата на царица Йоанна е издадена в 1964 г. и сведенията, с които разполага царицата, вероятно се отнасят до периода 1950–1951 г.

... около 100 хиляди обявени за безследно изчезнали... „България – убита“, в-к „Прелом“, бр. 5 (661), 01.02.2005.

Божидар Димитров:

Действително на девети септември тъй наречените демократични сили свалиха прогерманския елит и за по-сигурно го и избиха. А броя на жертвите го има на паметника пред НДК – не повече от 2700–3000 души, в-к „168 часа“, 11.09.2014.

Александър Цанков (1999):

У нас, в България, нашите управниците комунисти се хвалят, че през 1948 г. успели да очистят страната от „фашизма“ с физическото изтребление на 200 000 души. Жертвите на така наречения Отечествен фронт, който управлява България от 9 септември 1944 г. досега, далеч надминава броя на падналите по бойните фронтове през войните 1912/13; 1915/18 и 1939/44 г.

Александър Цанков (2002):

Сами комунистите публикуваха в своите вестници за похвала и с гордост, че екзекутирали 2900 души от интелигенцията; 10 000 души от народа; други 10 000 в затворите. Това са официалните статистически данни, а неофициалните, жертвите на уличния нощен и дневен терор в септемврийската „революция“, колко ли са те? С хиляди и хиляди!... А за след 9-и септември? Колко хиляди са те? По статистиката на официалния комунистически ежедневен печат те са стотина хиляди души. Джелатите: Г. Димитров, В. Коларов, Цола Драгойчева, Антон Югов, Ради Найденов, Кимон, Дамян, Петко Стайнов, проф. П. Стоянов.

Доцент Михаил Груев

Заедно с осъдените от Народния съд, които са 2730, се срещат цифри между 9000 и 30 000 души. Наскоро четох, че по данни на Държавна сигурност жертвите са 26 000, обаче пък в тези сведения за Народния съд се сочат съвсем други бройки, а те са категорично известни, което компрометира малко и тази цифра. Най-вече не се знае колко са загинали по времето на т.нар. безотговорни дни. В наскоро излязла книга колегата Александър Везенков например дава много занижена цифра за жертвите – под 7000, най-ниската от тези, които съм срещал досега, в-к „168 часа“, 11.09.2014.

Данни от М. Бояджиева и Р. Михова.

След 9-и в първите месеци са избити най-малко 30 000. От Народния съд осъдени на смърт повече от 2700 души, от които 700 са предварително убити. Общо 112 000 убити от комунистите, в-к „Демокрация", 20.01.1994.

Димитър Баталов (2004):

... шестцифреното число на жертви и репресирани след 1945 г. ... 186 000 – земеделци, социалисти, демократи, независими, интелектуалци и безпартийни.

В изказването си на Кръглата маса от 1990 г., цитирано по-горе в книгата му, Баталов говори за жертви, дадени от **отечественофронтовските партии** след 1945 г. Обаче огромното мнозинство от жертвите след 9 септември 1944 г. **НЕ** са отечественофронтовци, особено в периода 9 септември 1944 – 31 декември 1945 г.

Баталов нарочно не включва т.нар. *„фашисти"*, хора на свалената власт, легионери, ратници, бранници, всички тези, които са извън изброените от него. Той не само се разграничава от тях, но и се гнуси. Самият Баталов и неговото семейство са се борили активно, наред с комунистическите партизани – с оръжие в ръка – против т.нар. „монархофашистки" режим преди преврата от 9 септември 1944 г. Баща му и двамата му братя са партизани и ятаци, след 1945 г. се обявяват против новата власт, пожалени от *„фашистите"*, баща му и единият от братята му са убити от комунистите, а другият брат и самият Баталов лежат по затвори и лагери.

Репресираните от комунистите земеделци и социалисти – след 1945 г. – не са малко, също както и немалка част от тях – особено земеделците, но и други отечественофронтовци – бяха участници или съучастници в кървавите репресии през 1944 и 1945 г. Димитър Баталов беше председател на т.нар. „Клуб на репресираните след 1945 г.", който той определя така:

Приехме този титул за по-безопасен, да ни отдалечи от тъмните криминогенни операции, от масовите убийства през 1944 г.... Тази дата – 1 януари 1946 г. – се възприе от учредителите на Клуба за начало на репресиите у нас, защото през 1945 г. още имахме министри в кабинета...

Мария Тодорова, дъщеря на професор Николай Тодоров, сега професор в САЩ, при посещение в Санта Барбара, Калифорния, през есента на 1990 г. споделя с автора, че жертвите са били 18 000.

Д-р Г. М. Димитров (напуска България през май 1945 г.) в статия, публикувана във в-к „Новият водач", споменава 25 000 убити:

До настоящия момент повече от 25 000 български граждани са били ликвидирани и кървавото клане все още продължава.

По преценката на ДС в-к „Новият водач" е *„мръсно социалдемократическо вестниче"*.

В Декларация, публикувана във в-к „Народен глас", излизащ във Вашингтон, САЩ, от 14.06.1947 г. д-р Димитров (Гемето) съобщава за

ликвидирането на повече от 50 000 прогресивни български граждани...

Професор Пламен Цветков:

За жертвите след девети най-достоверната цифра е 30 000 избити още в първите няколко месеца. Освен това не може да се говори за „безотговорни дни" и няма нищо вярно в тезата, че се касае за някакви спонтанни отмъщения. Това са си конкретни заповеди от Москва.

Във в-к „168 часа", 11.09.2014, Цветков споменава данни и от Ф. Милкова (1987) и Л. Козаров (в-к „Демокрация", 02.10.1990).

Диню Шарланов в книгата си „История на комунизма" отчита около 31 000 убити от режима между 9 септември 1944 и ноември 1989 г. Според него убитите от 9 септември 1944 г. до 20 октомври 1944 г. са 26 850.

Българският сайт Комунизъм в България/Останките на комунизма (Communism in Bulgaria|The ashes of communism. communism. wordpress. com/2013/01/24/) си е поставил за цел изследването на броя на жертвите на комунистическия режим в България. Твърди се, че предварителните изследвания са неточни и варират между 100 000 и 225 000, без да се броят репресиите върху турското малцинство през 80-те години; с тях броят ще нарасне до около 500 000. Събират се автентични документи: официални сведения като смъртни присъди и сертификати, нареждания за депортация и задържане, лични спомени, дневници, снимки, свидетелства от членове на семействата, показания на лични свидетели и др.

Същият сайт споменава „над 90 000 дисиденти", елиминирани чрез изселвания, арести и убийства по време на анти-Титовата чистка през 1948–1949 г. Относно БПЦ се съобщава, че

голяма част от свещенослужителите: свещеници, митрополити и даже българският Екзарх Стефан Първи, бяха съдени, интернирани, заточени в манастири, изпратени в концлагери, а много от тях – може би повече от 250 – бяха зверски убити.

Известният борец против комунизма Илия Минев, който е преминал през затвори, лагери и интернирания – общо 33 години на страдания, но и на акуратни наблюдения, говореше за *„стотици хиляди"* жертви на комунизма. Васил Узунов, лежал в затворите повече от Илия Минев – 28 години, 3 месеца и 12 дни, – твърдеше през 1990 г., че жертвите на комунизма са „почти 100 000", а доносниците – 1 600 000.

Професор Тодор Балкански, който е правил теренни проучвания в Пазарджишки окръг (Пазарджийска, Пещерска и Панагюрска околия),

съобщава за 201 места, където са извършвани убийства в 74 селища: от Априлци до Юнаците, със загинали най-малко 3246 души от септември 1923 до септември 1944 г.

Български електронен сайт в САЩ:

От 9 септември 1944 г. до 10 ноември 1989 г. БКП и ДС репресират под различна форма над 300 000 българи, елита на народа. В тази цифра влизат убитите без съд и присъда след 9 септември 1944 г., осъдените и разстреляните от „Народния съд" от декември 1944 г. до април 1945 г., избитите по най-зверски начин в затворите и лагерите, разстреляните при опит да избягат през границата на страната, изселените и малтретираните. Цифрите изумяват с мащабите си за малка България. БКП успява да унищожи и смаже повече хора, отколкото загиналите в Българската армия по време на Първата световна война от 1915 г. до 1918 г., и повече хора, отколкото турският аскер и башибозуците избиват при потушаването на Априлското въстание през 1876 г. – 30 000 души. http://eurochicago.com www.eurochicago.com

Според Бенджамин Валентино (Benjamin A. Valentino), американски автор и изследовател, между 50 000 и 100 000 души може да са били убити в България след 1944 г. като част от земеделската колективизация и политически репресии, макар че няма достатъчно документация за произнасяне на определена оценка.

Андрю Александър (Andrew Alexander) в статия от 1990 г. за лагерите в България посочва 60 лагера за политически затворници от 1944 до 1964 г., през които са преминали 200 000 души, и съобщава за 20 000 убити до 1963 г.

В книгата си „Съветската робска империя" (*The Soviet Slave Empire*) Алберт Херлинг (Albert Herling) съобщава за 46 850 политически затворници в България след Втората световна война.

В антологията „Принудителен труд в „Народните демокрации" (*Forced Labor In The „People's Democracies"*) със съставител Ричард Карлтън (Richard Carlton) от 1955 г. има сведения за 60 концлагера в България с около 100 000 лагеристи за времето от 1945 до 1953 г. За 1953 г. е дадено числото 8000 лагеристи. Той също съобщава за 1 642 000 участници в *„доброволни"* (курсив в оригинала) трудови бригади в графата „друг вид принудителен труд" от 1945 до 1947 г., както и за 80 000 трудоваци през 1953 г. За 1952 г. Карлтън дава числото 21 000 затворници с присъди и други 10 000 очакващи присъди.

Михаил Хелер и Александър Некрич (Mikhail Heller & Aleksandr Nekrich) съобщават в книгата си от 1986 г. за „няколкостотин" убити през септември 1944 г.

Валтер Душник (Walter Dushnyck) в статията си (64 с.) „Човешките права в комунистическа Централна и Източна Европа" (*Human Rights in Communist Ruled East-Central Europe*), поместена в *Case Studies On Human Rights And Fundamental Freedoms: A World Survey*. Vol. 1. Хага, Холандия, 1975 г., дава цифрата 2000 убити за два месеца през 1944 г. с уговорката, че

„действителният брой е вероятно по-висок". Споменава 4 убити католически водачи през 1952 г. и дава цифрата 150 000 изгонени мюсюлмани в Турция през 1950–1951 г.

Известният британски историк и политолог Хъг Ситън-Уотсън (Hugh Seton-Watson) в третото издание на „Революцията в Източна Европа" (*The East European Revolution*) през 1961 г. съобщава „официален брой" 2138 екзекутирани в България.

Джордж Х. Ходос (George H. Hodos) в труда си „Показни процеси: Сталинистките чистки в Източна Европа 1948–1954" (*Show Trials: Stalinist Purges In Eastern Europe 1948–1954*), издаден в Ню Йорк през 1987 г., дава число на убитите 100 000 през първите четири години, като „очевидно не включва убитите в лагери и затвори" (забележка на професор Рамел).

Encyclopaedia Britannica посочва 2781 екзекутирани за времето февруари 1945 до пролетта на 1945 г. За времето до март 1945 г. „The current death toll of international communism" от 1979 г. споменава близко число – екзекутирани 2000 души.

В дирене по интернет (англ.) за Холокоста – септември 1990 г., се съобщава за убити от 150 до „хиляди" през 60-те години, по съобщение от Jerusalem Post.

Според Антонин Снейдарек (Snejdarek) „... cette epuration depassait de loin en importance celles qui eurent lieu dans les autres pays de democratic populaire en Europe centrale...".

Професор Жорж Кастелан говори за „брутална чистка, нямаща равна на себе си в останалите балкански страни".

Професор Нисан Оурън (1973) посочва 99 концлагера в България за периода 1948–1954 г. и преминали през тях 350 000 души от 9 септември 1944 до 1972? (SIC!). За 1952 г. той посочва 60 000 лагеристи и 30 000 в 1972 г. Екзекутираните през 1944–1945 г. са „няколко хиляди, включително убити от комунистически партизани". Като общ брой жертви на терора за времето от 1944 до 1972 г. професор Оурън дава „вероятно близо до 1 200 000 полицейски действия или депортирани". Явно това са репресирани, но не непременно убити.

Американският политолог професор Рудолф Дж. Рамел[A] в епохалния си труд „Статистики на демоцида" (*Statistics of Democide*) от 1987 г. разглежда

[A] Рудолф Джоузеф Рамел (Rudolph Joseph Rummel October 21, 1932 – March 2, 2014) беше почетен професор (professor emeritus) по политология в Хавайския университет. Кариерата му протече в събиране, изучаване и анализиране на сведения върху колективното насилие и войните с оглед да се помогне за тяхното разрешаване или елиминиране. Той внесе термина „демоцид" в науката (за разлика от геноцид), с който означава властови убийства като тези по време на чистките на Сталин и Културната революция на Мао.

България в Глава 14. Шайката на убийците – стохилядници[A] (с. 218–219) и дава следните числа (estimates – приблизителни оценки) за жертвите на комунизма в България от 1944 до 1987 г.

Ниско число 172 000 Средно 222 000 Високо 322 000

Горните числа са получени след преглеждане, сравнение и анализ на данни от 12 различни извора, повечето от тях от американски изследователи, институти и енциклопедии. Разгледани поотделно са броят на лагерите, миналите през тях, брой на политическите затворници – по години и средно, – броят на трудоваците и други бригади за принудителен труд, убити и починали в лагери и затвори, екзекутирани с присъди. Допълнително са посочени данни за разселване и етническо прочистване, проценти на жертвите съобразно броя на населението на страната, същото за депортираните по години и като общо число.

Същото число жертви на комунистическия режим в България – 222 000 – е посочено в сайта Музей на комунизма, раздела му за България. Вж.: museumoncommunism.org/bulg.

В книгата на Ст. Куртоа и др. „Черната книга на комунизма: престъпления, терор и репресии", издадена в България през 1999 г. (St. Courtois, ed. Le livre noir du communisme: Crimes, terreur, repression. Paris, 1997), представените данни за Източна Европа, макар и невинаги систематизирани по страни, не се различават съществено от тези на професор Рамел и „Музей на комунизма". Споменава се за съществуването на 86 концентрационни лагера и се разискват подробно жертвите, дадени от комунистите в периода 1923–1944 – 5632 души според проучване от българското Народно събрание в 1945 г.

Професор Рамел постави общото число на жертвите, убити при демоцид, на 212 милиона, от които комунистическите режими са убили около 148 милиона. Неговото заключение е, че при страни с демократично управление демоцидът е най-рядко срещан, демокрацията като форма на управление не убива своите граждани, както и че демокрациите не воюват помежду си. Тази негова теза е известна като теорията на демократичния мир.

Рамел е авторът на 24 научни труда и публикува главните резултати на своите изследвания в „Схващане на конфликт и война" (*Understanding Conflict and War, 1975–1981*). Той прекара следващите 15 години, доизработвайки своята главна теория и сравнявайки я с проучвания върху нови сведения, съпоставяйки я с резултатите от опитите на други автори и отделни изследвания. Изследванията му бяха обобщени в „Мощта убива" (*Power Kills*, 1997). Другите му книги включват *Lethal Politics: Soviet Genocides and Mass Murders 1917–1987* (1990); *China's Bloody Century: Genocide and Mass Murder Since 1900* (1991); *Democide: Nazi Genocide and Mass Murder* (1992); *Death by Government* (1994); *Statistics of Democide*[8] (1997).

[A] След изброяването на 15 „мегаубийци" (megamurderers) – държавни режими, всеки от които е убил повече от 1 000 000 свои граждани – професор Рамел се спира на други 47 държавни режими-убийци, наричайки ги „стохилядници" (Centi-Kilo Murderers). Всеки от тях е убил поне 100 000 души. **Между тях е и България**. Общо тези 47 режима са убили почти 10 800 000 мъже, жени и деца.

Жертвите през 1944–1945 г. са между *„30 000–40 000"* с уговорката, че е „много важно да се посочи броят на жертвите, дадени от комунистите". Между 1941 и 1944 г. „годините на антифашистката съпротива и на репресията срещу нея – 357 души (не само участници в съпротивата) са осъдени на смърт и екзекутирани".

Асоциацията на бившите политически затворници дава данни за 187 000 затворници в периода 1944–1962 г.: тази цифра обхваща не само осъдените, но и изпратените на лагер без присъда, както и задържаните в участъци и управления, повечето от тях селяни, които са се съпротивлявали на влизането им в новите ТКЗС-та.

Във втория том на „Черната книга..." са отделени 35 страници за българския комунизъм. Те не започват с 9 септември 1944 г., а от 16 април 1925 г. Съобщава се за „мокрите поръчки" срещу критиците на Тодор Живков зад граница, сред които са политическият емигрант Борис Арсов през 1974 г. в Дания и писателят Георги Марков през 1978 г. в Лондон. Твърди се, че в концлагера до Ловеч са били убити 151 души, а според регистри в архивите на МВР в периода 1952–1988 г. в НРБ са произнесени 478 смъртни присъди за „действия срещу народната власт".

Според българските автори в „Черната книга..." – професорите Диню Шарланов, Пламен Цветков и Любомир Огнянов – най-близко до истината е цифрата от 25 000 убити и безследно изчезнали, съобщена от министъра на вътрешните работи Христо Данов пред Народното събрание през 1991 г.

„Черната книга" на Куртоа споменава общо 1 милион жертви в Източна и Средна Европа, а Рамел – 941 000. И двата извора не включват жертвите в Югославия. Според труда на Куртоа в Югославия има „около 1 милион жертви за страна с население от 14,5 милиона жители". Числото на Рамел за Югославия е 1 072 000.

Общо за жертвите на комунизма в Източна Европа от 1944 до 1987 г. според изследванията на професор Рудолф Рамел (средно число):

Румъния	435 000
България	222 000
Албания	100 000
Източна Германия	70 000
Чехословакия	65 000
Унгария	27 000
Полша	22 000
Общ брой	**941 000** [A]

[A] Вж. R. J. Rummel, *Death by Government* и *Statistics of Democide*. Общият брой на жертвите на комунизма в света е даден около 148 милиона.

За Югославия (неспомената по-горе) числото на Рамел е 1 072 000.

Приблизителното число на жертвите на комунистическия демоцид в България през периода 9 септември 1944 г. – 9 ноември 1989 г. – до наличието на нови, пълни, акуратни и меродавни сведения и доказателства – би трябвало да е доста близо до числата, посочени от професор Р. Д. Рамел. Те се движат от 172 000 (ниско число) – 222 000 (средно число) до 322 000 (високо число). Подходящ работен вариант би бил **197 000**, което е средното число между 172 000 и 222 000 (ниско и средно по Рамел).

По години изглежда, че най-много жертви – вероятно над 140 000 – са дадени в първите 10 години на комунизма, до 1954 г., включително кланетата през есента на 1944 г., които може би са около 70 000–80 000. Чистките в Мартията са придружени с арести, съдебни процеси със смъртни присъди и извънсъдебни убийства – жертви вероятно около 25 000. Периодичните вълни на терор – 1952–1960 г., 1956 г., 1968 г. и др. – отнемат живота на около 22 000 души. От 1969 до падането на комунизма през есента на 1989 г. – още 10 000.

Разбира се, че тези цифри са приблизителни и подлежат на проверка, корекции и допълнително и крайно уточняване. В тях влизат не само непосредствено пострадали лица, но и техни близки и роднини, които са намерили смъртта си поради лоши условия на живот, лишени от право на работа, местоживеене и подложени на различни форми на физически и психически тормоз и насилие (български мортакратичен вариант – вж. по-долу).

В съседна Македония жертвите са вероятно около 35 000 (вж. с. 775). При едно население в България, което е повече от пет пъти повече от живущите в Република Македония, броят на убитите българи – 172 000–222 000 (ниско и средно число – вж. по-горе) – е съразмерен.

Жертвите на комунизма в България се увеличават значително, ако се приемат като геноцид вместо демоцид, понеже при демоцида жертвите се калкулират според броя на убитите, докато при геноцида като жертви се броят всички засегнати от извършеното престъпление (геноцид) според дефиницията на геноцида.

Не е излишно да се напомнят определенията на ГЕНОЦИД, приети от ООН и залегнали в законодателството на страните членки, включително България, от 1975 г.

Който с цел да унищожи изцяло или отчасти определена национална, етническа, расова или религиозна група:

а) причини смърт, тежка телесна повреда или постоянно разстройство на съзнанието на лице, принадлежащо към такава група;

б) постави групата в такива условия на живот, които водят към нейното пълно или частично физическо унищожение;

в) предприема мерки, насочени към възпрепятстване раждаемостта сред такава група;

г) насилствено предава деца от една група към друга.

Подобни действия се наказват с лишаване от свобода от десет до двадесет години или с доживотен затвор без замяна.

Който извърши приготовление към геноцид, се наказва с лишаване от свобода от две до осем години.

Който явно и пряко подбужда към геноцид, се наказва с лишаване от свобода от една до осем години.

Демоцидът, както ще стане ясно по-нататък в това изследване, обхваща ВСИЧКИ случаи на убийства на граждани от собствената си държава/власт/управление, за разлика от геноцида, който ограничава определението само до *„национална, етническа, расова или религиозна група"*. По този начин геноцидът е включен в демоцида, който обхваща масовите – и единични – убийства на лица по каквито и да са причини. А комунистическият демоцид се занимава с престъпленията, извършени от комунистически управления, които упражняват власт, която невинаги е държавна (отрядите на Мао в Китай след 1925 г. до 1949 г., когато китайските комунисти идват на власт; партизански групи и движения в Лаос, Камбоджа, Ангола, Никарагуа, Мозамбик и другаде в Азия, Африка и Европа; Титовите партизани до идването им на власт през есента на 1944 г. и др.).

За да не остане открит въпросът за жертвите, понесени от комунистите **след** 9 септември 1944 г. до 9 ноември 1989 г., трябва да се вземат предвид случаите, когато на въоръженото насилие жертвите са отговаряли съответно с насилие. В първите месеци след преврата съпротивата е била – както става ясно в предидущите страници – слаба и общо взето, незначителна. До зимата на 1945–1946 г. жертвите, понесени от силите на новата власт, са минимални, вероятно по-малко от 500 за цялата страна. Не са включени евентуални жертви извън границите на България: Отечествената война, изтеглянето на корпусите от Гърция и Югославия и др.

По време на горянското движение – от 1945/6 до 1956 г. – в схватки с бунтовниците, при засади, поставени от тях, индивидуални набези и неокоординирани нападения жертвите на властта са вероятно по-малко от една четвърт от убитите горяни и техните помагачи. Ако се приеме цифрата 3000 за убити горяни и помагачи, властта е дала най много 750 жертви. Радио „Горянин" предава до 1961 г. и е напълно вероятно, че отделни случаи на съпротива – насочвани и подпомагани чрез радиото или напълно некоординирани от радиото и центрове в други страни – главно прехвърлени диверсанти и саботьори от съседни страни в България, предимно от Гърция и Турция, но и от Титова Югославия – са взели живота на още 500 служители на властта и цивилни граждани по границите на България.

Съпротивата в концлагерите и затворите е била незначителна, с малко отбелязани случаи на насилие, които са завършвали със смърт на хора от властта. Заедно с отделни, лични, некоординирани и спонтанни действия, главно във връзка с насилствената колективизация, но и с преименуването на мюсюлмани и турци, включително атентатите и схватки през последните месеци преди ноември 1989 г., всички тези жертви вероятно не са възлизали на повече от 1500. В тях влизат и загубите, понесени от цивилното население като „косвени жертви".

Общо загубите в жива сила, понесени от властта, включително цивилни граждани, възлизат на **3250** (500 + 750 + 500 + 1500). Заинтересувани изследователи биха открили по-акуратни и вероятно по-точни числа при справка с архивите на милицията, армията и Държавна сигурност, които са все още на разположение. Загубите в т.нар. Отечествена война, участие на българската армия в нахлуването в Чехословакия през 1968 и евентуално друго участие на български военни или цивилни лица извън границите на България от 1945 до 1989 г. не могат да бъдат взети под внимание. Те са понесени в чужбина и убийците им не са българи.

Имат се предвид помощите, оказвани в жива сила на режимите в Куба, Ангола, Мозамбик, Виетнам и вероятно другаде по нареждане на висши български държавни органи. В графата „понесени загуби от комунистите" те са на нивото на българските участници в Испанската гражданска война през 30-те години и ликвидираните български граждани в СССР по време на чистките преди, по време на и след Втората световна война, както и участници в съпротивителните движения на други страни по същото време. От друга страна, убитите партийни членове или други българи по време на чистките в партията и по други причини са били взети под внимание при калкулирането на общия брой жертви на комунистическия режим до ноември 1989 г.

С това предисловие може вече да се пристъпи към крайната

РАВНОСМЕТКА
Жертвите през периода 1919–1989 г.

Уговорка и напомняне

Уговорката е, че броят на дадените жертви от двата лагера – комунисти и техните съюзници и органи, и защитници на установената власт за периода 1919–1922 г. – е пренебрегнат по две причини: особено труден за установяване и вероятно минимален.

Напомнянето, което трябва да се има предвид, е, че всички дадени погоре числа и тези, които следват по-долу, са приблизителни и не трябва да

бъдат разглеждани като нещо повече от работна версия до момента, когато ще се появят на разположение на изследователите допълнителни материали, сведения, изнесени факти и доказателства, които биха евентуално коригирали изнесените тук числа.

Жертвите, дадени от комунистите и техните съюзници за периода от 9 юни 1923 г. до 9 септември 1944 г., са **4021**. (с. 426)

Жертвите, дадени от комунистите и цивилни граждани за периода от 9 септември 1944 г. до 9 ноември 1989 г., са **3250**. (с. 658)

Жертвите на комунистическия демоцид за периода от 9 юни 1923 г. до 9 септември 1944 г. са **9177**. (с. 425–426)

Жертвите на комунистическия демоцид за периода от 9 септември 1944 г. до 9 ноември 1989 г. са **197 000**. (с. 656)

ОБЩ БРОЙ НА ЖЕРТВИТЕ НА КОМУНИСТИТЕ, ТЕХНИТЕ СЪЮЗНИЦИ И ЦИВИЛНИ ГРАЖДАНИ ПОД ТЯХНО УПРАВЛЕНИЕ ЗА ПЕРИОДА ОТ 9 ЮНИ 1923 Г. ДО 9 НОЕМВРИ 1989 Г. – **7271** ДУШИ.

ОБЩ БРОЙ НА ЖЕРТВИТЕ НА КОМУНИСТИЧЕСКИЯ ДЕМОЦИД ЗА ПЕРИОДА ОТ 9 ЮНИ 1923 Г. ДО 9 НОЕМВРИ 1989 Г. – **206 177** ДУШИ.

Бележки
Втора част. Трета глава

За д-р Сарафов – Цветанов (2017). Бъчваров. Бунтът в Старозагорския затвор – Галев и Пенчев. Затворниците в Старозагорския затвор – Ганчо Савов. Числата, споменати от Диню Шарланов (2007).

За Ганчо Савов вж. книгата му. За X, XI и XII конгрес на БКП – вж. Bell (1986). За преименуванията и преследвания на турци и помаци – Хронология.

За статиите на Гемето – вж. Държавна сигурност и политическите партии в България 1944–1989, Комисия по досиетата, С., 2014. АКРДОПБГДСРСБНА М, ИФ 3, оп.1, а.е. 274, л. 4–5. Документален сборник Държавна сигурност и политическите партии в България (1944–1949) документален сборник 18, С., 2014.

Двете книги на професор R. J. Rummel, *Death by Government* (1994) и *Statistics of Democide* (1997) са от интерес за изследването. Цитираните цифри са от втората (1997). В неговото изследване по въпросите на демоцида в XX век са включени 241 режима (повечето от тях са държави, но и революционни формирования, които за известно време са упражнявали власт върху определена територия), от които е извършен демоцид (държавно/властово насилие) в 141. България е представена в глава 14, с. 218–219, в глава 15, с. 276–277, глава 16, с. 356, глава 17, с. 384, глава 18, с. 398 и глава 20, с. 425.

187 000 затворници – по „Черната книга...".

За Декларацията в подкрепа на българските турци и за връщането на рождените им имена от 18 юли 1989 г. вж. https://www.fakel.bg/index.php?t=5044.